

Bruk av khat i Norge

- Nytelse og lidelse -

Tore Gundersen

Bruk av khat i Norge

– Nytelse og lidelse –

Tore Gundersen

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring
NOVA Skriftserie 1/2006

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kunnskapsdepartementet (KD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) 2006

ISSN 0808-9183

Desktop: *Torhild Sager*
Trykk: *Allkopi/GCS*

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00

Telefaks: 22 54 12 01

Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

Bruk av rusmiddelet khat er satt på dagsordenen den siste tiden. I mars 2006 hadde NRK et Brennpunktprogram om handel med og forbruk av khat. Konsekvensene kunne være økonomisk ruin, familievold og psykiske lidelser. Denne virkelighetsbeskrivelsen var for det meste knytta opp mot det somaliske miljøet. Påstandene var ganske sterke: «Ei etnisk gruppe fikk lov å gå til grunne uten at noen reagerte». 31. mai 2006 var forsida på Aftenpostens Aften prega av khat-oppdrag, med særlig fokus på politiets unnfallenhet i forhold til ulovlig virksomhet. Det ble påstått at omsetning og forbruk finner sted bare noen hundre meter fra Politihuset.

Sosial- og helsedirektoratet har fått flere henvendelser om å fokusere på khat i Norge, både fra andre offentlige instanser og norske og somaliske foreninger. Våren 2006 fikk NOVA i oppdrag fra direktoratet å utrede omfang og problemer knyttet til khat-bruk i Norge. Den foreliggende undersøkelsen er gjennomført av cand.polit. Tore Gundersen. Prosjektleder har vært Ada Engebrigtsen ved NOVA, som takkes for råd, veiledning og litteraturtips gjennom prosjektperioden. Prosjektet er av tre måneders varighet og materialet er i hovedsak samlet inn i løpet av våren 2006.

En takk til alle andre som har gitt viktige innspill, viktig innsikt og informasjon.

Oslo, september 2006

Tore Gundersen

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning	9
Innsamling av informasjon og metodiske momenter.....	9
2 Om khat og bakgrunn	13
3 Bruk av khat	21
Khat-bruk i Norge	21
Huset på Grønland	23
Bruk av khat i miljøer utenfor huset på Grønland.....	27
Ulike brukerprofiler.....	28
Ungdom	29
Kvinner.....	33
Khat-bruk to steder utenfor Oslo	33
4 Skadevirkninger av khat-bruk	39
Forbruk og personlig historie	39
Helseskader.....	40
Psykisk helse	42
Sosiale og økonomiske konsekvenser.....	44
5 Holdninger til khat	47
Holdninger til khat fra somaliske grupper og organisasjoner.....	47
Holdninger fra «det norske samfunnet»	54
Inntrykk fra media	57
6 Rehabilitering og tiltak	59
Rehabilitering – erfaringer fra England.....	59
Løsningsstrategier i det somaliske miljøet	60
Tiltak	61
Tiltak med fokus på arbeid og utdanning	63
Informasjon	66
Avsluttende kommentar.....	69
Summary	71
Litteraturliste	73

Sammendrag

Khat kan settes inn i mange ulike kontekster. Det dreier seg om beruselse, om en familie i Norge, en kafé på Grønland i Oslo, om manglende integrering, om selvmedisinering, om å være i eksil, om transnasjonale bevegelser av mennesker, om identitet, om å lage sosiale samlinger der alle slags nyheter og erfaringer kan utveksles, om å gjenskape hjemland, om det å være somalier, om internasjonal handel, om warlords og kontroll over Mogadishu.

Materialet som er samla inn for denne rapporten gjennom bare et par måneder framviser store kontraster: Fra den som nesten får tårer i øynene når han tenker på lukta og den sterke grønne fargen som de ferske khat-buntene kunne ha i det Somalia han reiste fra, til den utslåtte og paranoide som krabber rundt på gulvet etter fiendene som gjemmer seg.

Khat-veksten

Det vitenskapelige navnet på khat er *catha edulis*, en vekst som kan variere fra én og opptil 10–15 meter. Det er de friske skuddene som tygges. Khat har to virkestoffer: katonin og katin. De er svakt sentralstimulerende med amfetaminlignende virkning, men diagnostiseres også sammen med efedrin og koffein. Khat er forbudt i følge norsk lov.

Omfang av khat-bruk i Norge

Det er nesten utelukkende somaliere som bruker khat i Norge. Bruken foregår for det meste i en sosial kontekst, og det er mest voksne menn som tygger. Det meste av omsetningen i Norge er knyttet til en kafé/klubb i en leiegård på Grønland i Oslo. En kilde fra dette miljøet sier at 250 personer fra kafeen, 500 personer fra hele Oslo og 1400 personer fra Oslo og omkringliggende byer kjøper khat hver dag. Dette blir også bekreftet gjennom egne undersøkelser. Utover i landet vil leveransene være uregelmessige, og det er vanskelig å si noe sikkert om antall brukere totalt i Norge. Det oppgis å være to aktive khat-miljøer utenfor Oslo: Bergen og Skien.

En bunt khat koster ca. 200 kr, og det er vanlig å bruke fra én til tre–fire i en khat-samling.

Skadevirkninger

Skadevirkningene må ses i relasjon til mengde khat som tygges, og til den personlige historien som den enkelte khat-bruker har. Skadevirkningene det pekes på av informanter her, og også i mange engelske artikler, er av helsemessig, økonomisk og sosial karakter.

Holdninger til khat

Synet på khat er sterkt polarisert i det somaliske miljøet. Det er der en finner de sterkeste motstanderne, og det er der en finner dem som gjerne ser at khat blir lovlig å bruke, og som anser det å tygge khat som et gode og som en naturlig måte å bekrefte kulturell tilhørighet og identitet på. Politiet har holdt en forholdsvis lav profil med hensyn til beslag og til det å håndheve loven.

Rehabilitering og tiltak

Det finnes ikke etablerte rehabiliteringsopplegg for khat-misbrukere i institusjoner som forholder seg til rus. Det somaliske miljøet fraråder at khat forstås i en slik etablert russammenheng. Det pekes i stedet på egne løsningsstrategier der det legges vekt på familie, religion, arbeid og også en streng lovgiving som det viktigste. Å redusere skadevirkninger av khat-bruk forutsetter at det utvikles gode alternativer til miljøet, i form av tilbud innen sysselsetting, utdanning og fritidsaktiviteter. Dette støttes også av viktige norske aktører i feltet. Mange instanser har arbeid eller prosjekter der målgruppa også vil inneholde personer som bruker khat i større eller mindre omfang. Det er viktig å få til en kultursensitiv informasjonsutveksling og behandling, der det er aktuelt.

Konklusjon

Rapporten konkluderer med at det ikke er hensiktsmessig å etablere noen egen khat-omsorg. Det er mer vesentlig at relevante kontorer og instanser tar inn khat-perspektivet i sitt arbeid, at de ser sin egen innsats også med tanke på khat, khat-brukere og khat-miljøet.

1 Innledning

Sosial- og helsedirektoratet (heretter SHdir) har fått flere henvendelser om å fokusere på khat i Norge fra ulike somaliske og norske foreninger, kontorer, tjenester og institusjoner, og har på bakgrunn av dette bestilt den foreliggende kartleggingen.

I arbeidsbeskrivelsen/bestillingen ber SHdir om at sluttrapporten belyser og tar spesielt hensyn til følgende momenter:

- Gi økt kunnskap om omfang når det gjelder bruk av khat, både for ungdom, kvinner og voksne menn
- At kartleggingen gir en beskrivelse av omfang når det gjelder problemfylt bruk; hvem er det et problem for, og hvordan kommer det til uttrykk, i tillegg til hvorvidt det er et marginalt eller et stort problem blant aktuelle miljøer i Norge, og i særdeleshet Oslo
- At det gis en beskrivelse av hvilke problemer bruk av khat fører med seg, både av økonomisk, sosial og psykosomatisk karakter
- Gi økt kunnskap om hvilke problem- og eventuelle løsningsforståelser som brukere av khat har når det gjelder reduksjon av bruk av khat.

Parallelt ber SHdir også om at det innhentes tilgjengelig internasjonal forskning og kunnskap på dette feltet.

I NOVAs prosjektsvar legges det vekt på en kvalitativ tilnærming med uformelle samtaler og intervjuer med personer, institusjoner og organisasjoner som representerer forskjellige posisjoner og interesser blant somaliere i Norge.

Innsamling av informasjon og metodiske momenter

Bestillingen framstår som ganske omfattende og ambisiøs innenfor en så knapp tidsramme – tre måneder. Kontakter skal etableres, en skal gjøre seg kjent med noe av den litteratur og forskning som finnes, men som ikke er samla noe sted, innhente data og sy det hele sammen i rapportform.

Å skrive om khat innebærer at en må forholde deg til både nytelse og lidelse, og til spennet i innholdet mellom disse ytterpunktene. Som nytelsesmiddel handler det også om bruk og misbruk. Mest energi og plass er knytta til bruk av khat i Norge.

Her kommer en liten orientering om de arenaer jeg har oppsøkt, og som har hatt betydning for og inspirert til innholdet i denne rapporten:

- Det er tatt kontakt med somaliske organisasjoner som organiserer ungdom, kvinner og menn.
- Jeg har vært i moskeen, et samlende punkt for alle disse gruppene.
- Noen somaliske ressurspersoner er kontakta flere ganger, og jeg har møtt dem i ulike sammenhenger. De har gitt svært viktige innspill.
- Tidligere kontakter i somalisk eksilmiljø både i Nairobi og Oslo er også benytta.
- I januar 2006 ble det mulighet for en tur til ett av de viktigste produksjonsområdene for khat, Mehru, ca. 250 km nordøst for Nairobi i Kenya, der jeg fikk kjennskap til hvordan det lokale markedet fungerer, og hvordan den lange salgskjeden håndterer khat-plantene videre, med lokal transport, ompakking og bearbeiding før videre transport til England og Nederland.
- Jeg har vært i en rettssak der det ble en fellende dom for innførsel av khat til Norge.
- Jeg fikk invitasjon til å være med på et møte der representanter for Høyre i Oslo og Akershus møtte representanter fra det somaliske miljøet som vil ha en tøffere «norsk» linje mot khat, samtidig som de ivrer for å få fram konstruktive alternativer til det å sitte i khat-kafeen på Grønland.
- I mai fikk jeg være med på en todagers fredskonferanse med fokus på hvordan ulike eksilmiljø kunne spille en konstruktiv rolle i arbeidet for å få til fredsløsninger i Somalia.
- I prosjektperioden har jeg sett to TV-programmer hvor khat-problemet er blitt drøfta: ett omfattende og bredt anlagt engelsk program fra ITV tatt opp høsten 2004 der den siste delen inneholdt besøk til «forbudslandet» Norge, og det før nevnte Brennpunktprogrammet.

Ettersom arbeidet har vokst fram og en oppdager nye momenter som en tenker det er konstruktivt å følge opp, har det vært naturlig å finne stadig nye samtalepartnere og følge spor som en i starten kanskje ikke vurderte som de mest relevante.

Jeg har brukt mye tid på å ta kontakt med de norske miljøene, institusjonene og kontorene som både indirekte og direkte kommer i kontakt med khat-problemet. Om en anvender et helhetlig perspektiv i forhold til khat-bruk, blir disse instansene svært viktige, både med tanke på det forbyggende arbeidet og i den direkte kontakten med dem som bruker khat. Det er også innenfor slike sammenhenger at det vokser fram grasrottiltak, arbeid og prosjekter som i et konstruktivt samarbeid med somaliske ressurspersoner tar problemene på alvor. Det være seg

- tiltak for arbeid og sysselsetting,
- satsing på psykisk helse,
- familieprosjekter,
- oppsøkende nettverksarbeid,
- eller arbeid for å skaffe boliger til utsatte personer i miljøet.

Jeg har også møtt representanter for politiet, for sosialkontorer, for Rusmiddeletaten, A-etat, MIA (Mangfold i arbeidslivet), tatt kontakt med tradisjonelle institusjoner som driver innen rusmiddelomsorgen, og hatt kontakt med fagmiljøer innen psykisk helse, særlig de som er rettet inn mot minoritetsmiljøer og som har et spesielt fokus på traumatiske lidelser.

Tidsrammen for arbeidet har gjort det vanskelig å innhente informasjon utenfor Oslo i omfattende grad, men det er tatt kontakt med to miljøer/steder utenfor hovedstaden, Trondheim og Skien. For Trondheims del foregikk det over telefon, mens jeg fikk til et dagsbesøk i Skien. Jeg møtte en representant for det somaliske miljøet med lang botid i byen. Besøket ble fulgt opp med noen telefonsamtaler slik at også andre instanser ble trukket inn.

Det meste av informasjonen i rapporten er samla inn gjennom halvstrukturerte samtaler/intervjuer. Noen har fått oppgitt tema på forhånd.

Khat-bruk i Oslo er et sensitivt område, og det har ikke vært lett å få informanter fra det mest aktive brukermiljøet. I det somaliske miljøet er holdningene til khat svært polariserte, og innenfor ei norsk ramme har det vært lettest å få fram stemmene til dem med en restriktiv holdning. De faste brukerne og de liberale er mer tilbakeholdne med kommentarer. Dette gjelder i enda større grad kvinner enn menn. Kanskje ikke så rart når enhver befatning med khat gjør at du kommer på kant med landets lover.

I rapporten brukes nasjonalitetssubstantiver og adjektiver som somalier, somaliere og somalisk både om dem som kommer fra Somalia og dem som kommer fra Somaliland. For noen kan dette være kontroversielt.

2 Om khat og bakgrunn

Selve veksten/treet

Selve planten kalles *Catha Edulis* og har fått sitt navn av og etter en svensk botaniker, P. Korskål, som artsbestemte denne veksten for den ikkearabiske verden i 1775. Det finnes mange ulike ord for den samme veksten:

*qaat, qat, kaad, gat, catha, tschat,
tohai, miraa, hereri, african salad,
bushman's tea, abyssinian tea,
flower of paradise, tea of the arabs.*

Til dels går dette tilbake til forskjellige språklige uttrykk i de områder der den blir benyttet, og til dels refererer det til ulike typer khat. Veksten finnes naturlig i deler av Midt-Østen og i Øst-Afrika, og det er mennesker med tilknytning til disse områdene som bruker den. I England er khat knyttet til minoriteter fra Yemen, Etiopia og Somalia, mens i Norge er det nesten bare somaliere som bruker det. Hovedproduksjonsområde for den khat som eksporteres til Europa og USA, er Etiopia og Kenya. Folk fra Yemen foretrekker helst den etiopiske typen, hereri, mens somaliere holder seg mest til den fra Kenya. Den kenyanske typen er den sterkeste. Khat-veksten beskrives ofte som «bush-like», men den kenyanske varianten, som er konsentrert i et område nær Mehru, ca. 25–30 mil nordøst for Nairobi, vokser seg til ganske store trær. De kan bli 8–10 meter høye og 200–300 år gamle. (I enda mer fruktbare områder sies de å kunne bli helt opp til 15–20 meter høye). De eldste trærne gir den beste varen, i følge noen av mine informanter. Nesten hver dag høstes det, eller kneppes det av, nye skudd som er lett gjenkjennelig på en litt rødlig farge. Området har rik tilgang på vann, og de fleste år kan en regne med en stabil produksjon. Også i Somaliland og Yemen dyrkes det khat, men i langt mindre omfang. I en artikkel i det nye A-magasinet fra november 2005 beskrives khatdyrking i Yemen som et stort og økende økologisk problem, særlig med

hensyn til en økende konkurranse om kritisk knappe vannressurser. I denne rapporten bruker jeg i fortsettelsen bare ordet khat.

Virkestoffer

Det er to stoffer som regnes for aktive virkestoffer, og som gir den virkning som er ettertrakta: katinon og katin. Begge beskrives som sentralstimulerende og amfetaminlignende. Det sterkeste er katinon, og virkningen angis til å være det halve av amfetamin, mens katin omregnes i virkegrad til ca. 1/6 amfetamin. Dette er relative tall. En direkte sammenligning er umulig, for stoffene ekstraheres og tas opp i kroppen på ulike måter. I Sosial- og helsedirektoratets egen informasjon er khat kategorisert sammen med efedrin og koffein. For de fleste gir disse stoffene andre assosiasjoner enn amfetamin. Psykiater Hans Olav Fekjær, med mangeårig praksis innen rusomsorgen, har også gitt en uttalelse der han setter khat i gruppe med koffein og er nærmest noe oppbrakt over en begrepsbruk som gir khat plass sammen med amfetamin.

Khat har blitt brukt som te og også røykt som en form for tobakk (Pantelis og andre, 2006), men tygging er den mest vanlige måten, og det er en effektiv måte å trekke ut virkestoffene på. Selv utrente tyggere får ut opp til 90 prosent (Rawlins, 2005). Khat-bladene er en ferskvare og må tygges innen 72 timer for å beholde den stimulerende effekten.

Khat blir for det meste brukt i en sosial sammenheng. Som sentralstimulerende middel gir det en virkning som gjør at brukeren kjenner økt energi, blir lett euforisk, får opplevelse av økt selvtillit, kjenner seg våken og oppmerksom, og mange sier de opplever økte ferdigheter i det å kommunisere med andre. De fleste forskere er samstemmige i at de som bruker khat, kan utvikle avhengighet. Den relateres imidlertid mest til psykisk avhengighet. Et poeng som brukes for å bekrefte den psykiske dimensjonen, er at de som slutter å tygge khat ikke ser ut til å slite med abstinensproblemer.

Salgskjeden

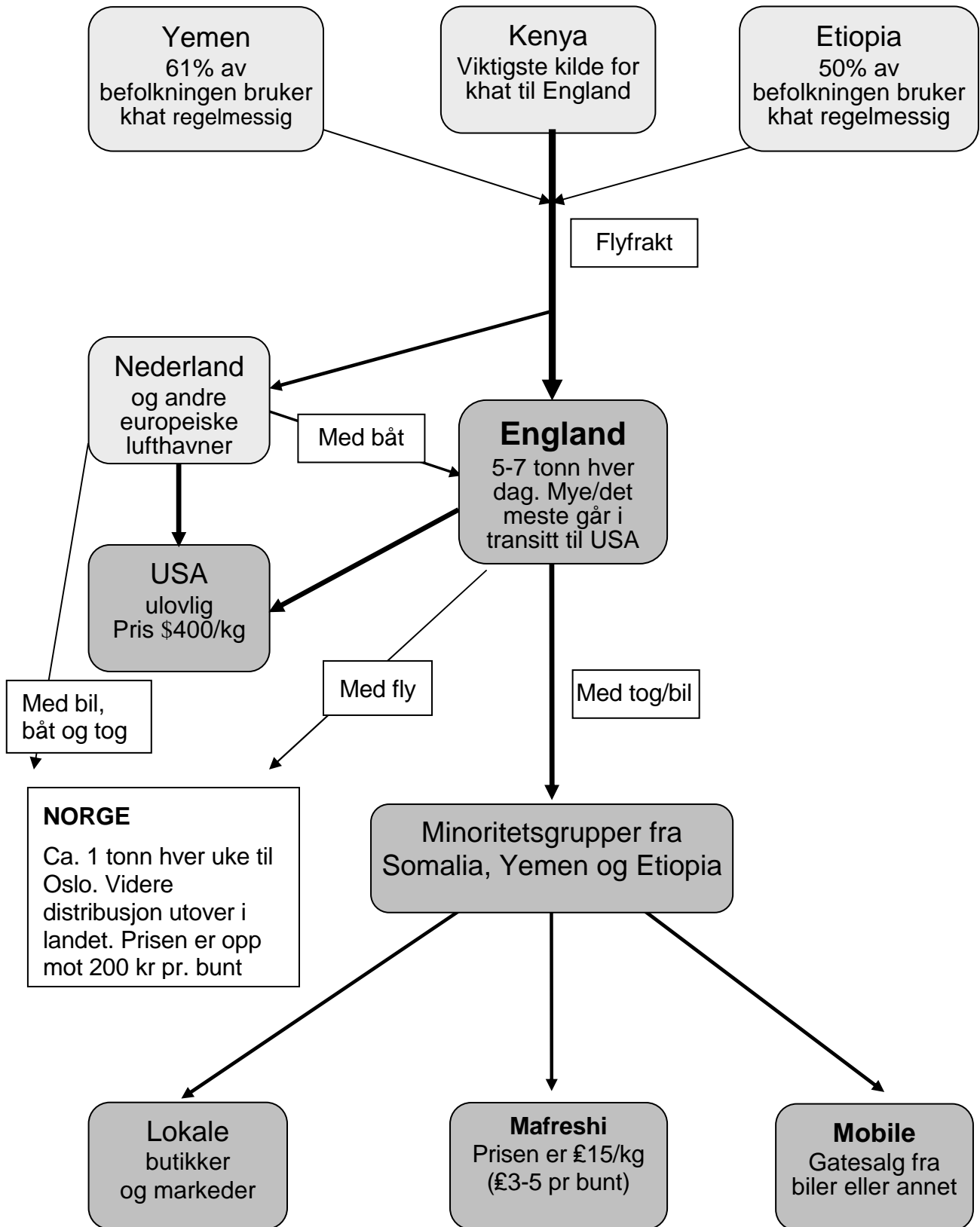
Når det gjelder salgskjeden bygger jeg på besøk i Kenya og den informasjonen dette ga. Det er en omfattende kjede av aktører før khat kan omsettes fra eller brukes i «kaféen på Grønland». De ferske

skuddene høstes nesten hver dag. Noen har bare ett tre, mens andre disponerer en hel farm med flere hundre trær. Trærne kan bli flere hundre år gamle, så dette er et levebrød som har gått i arv i generasjoner. Det har også vært oppheta diskusjoner om forbud av khat i Kenya, men hver gang mobiliseres det kraftig fra lokale bønder til parlamentsmedlemmer fra området, og så langt er det produsentene som har gått seirende ut av disse interessekampene. Etter som khat blir omsatt i større og større omfang, blir også kontrollen av disse stabile produksjonsområdene stadig viktigere. Det har ført til nye leie- og eiendomsformer med et voksende innslag av somaliske aktører. Nå kan en finne områder som leies av somaliere over en periode på 5 til 10 år, og i Maua, ca. 50 km. videre øst for Mehru, har det vokst opp et samfunn som er sterkt relatert til khat-handelen, der over halvparten av innbyggerne er somaliere, med et rikt utvalg av somaliske hoteller og spisesteder og med egen moské.

Somaliske handelsmenn og kvinner lager avtaler med bøndene om leveranser eller kjøper i et mer fritt marked. Varene samles og pakkes og transporteres i et stort antall pick-ups som går i trafikk til blant annet Eastleigh i Nairobi. Sjøførene oppfattes som en slags kami kadze-piloter, og det er mange stygge ulykker i løpet av et khat-år. I Eastleigh pakkes khat-buntene om. Mye går til det lokale markedet, mens det som skal eksporteres videre, legges i esker med 40 og 40 mindre bunter, sendes til flyplassen i løpet av ettermiddagen og videre til England og Nederland i løpet av natta. Derfra må det videre til for eksempel Norge, helst i løpet av neste dag. Kontrollen på flyplassene ser ut til å være mest effektive, så da gjøres de fleste forsøk på innførsel over land og sjø fra Nederland. I Oslo foregår for tida nesten all omsetning i kafeen på Grønland. Disse lange kjedene som også må forholde seg til ulovlig handel, er ekstremt avhengig av tillit mellom aktørene.

Illustrasjon av fraktruter og khat-bruk i de viktigste «khat-landene»

Fra AMCD's utredning, se litteraturliste.
Oversatt og bearbeidet med norske tilslutningslinjer.

Moralske sider ved handelen

Punktet om tillit knytter an til en annen side ved khat-handelen. Den er behefta med et rykte og inngår i en moralsk sfære som er forskjellig fra annen handel. Uttrykket «easy come, easy go» dekker noe av dette. Den som har mye penger fra khat-handel, vil fort få mange som forventer ytelser/«gaver» fra denne kilden. Om kjeden brytes, så er du umiddelbart ute av en inntjeningsmulighet, og du kan ikke rette krav mot dem som skylder deg penger. Penger fra denne virksomheten ser i liten grad ut til å bli investert i andre mer varige prosjekter.

Området i nærheten av Mehru som har vært en del av denne handelen i generasjoner, er ikke ekstra godt utviklet. Befolkningen har ikke bedre vannforsyninger, bedre helsevesen, bedre skoler eller større andel barn i skolen. Det er vanskelig å identifisere «rikinger» i lokalmiljøet. Kanskje kan inntektene spores i litt nyere biler, i litt større TV-tetthet, altså knyttet til konsum.

Det er moralske sider ved denne handelen som også kan skrives tilbake til eldre tradisjoner i Somalia. Da bruken av khat vokste og handelen spredte seg til sør, ble den for det meste forvalta av folk fra nord i de store byene. På noe mindre tettsteder, der dette var nytt, var det gategutter, mennesker uten særlig status, som sto for salget, og salget foregikk ikke sammen med andre markedsvarer. Det kan se ut til at dobbeltheten mellom det aksepterte og ikke aksepterte gir mulighet for at også en negativ presentasjon av khat-bruk kan historiseres og forankres i en viss tradisjon.

Bruk av khat i somalisk tradisjon

Bruk av khat har lange tradisjoner i Somalia, men tradisjonen står ikke fram som noe entydig. Den har forandret seg kraftig opp gjennom årene. I området mellom Somalia og Etiopia der grensene ikke har vært permanente, fantes khat som en naturlig vekst, og det var her den først ble tatt i bruk. Khat er en ferskvare, og manglende transportmuligheter gjorde derfor bruken lokal i lengre tid. Det var religiøse personer/grupper som først benytta khat. De brukte den som et middel til å holde seg våken under sammenhengende koranlesing. Bruken ble etter hvert mer allmenn, og den spredte seg først til det nordlige Somalia, det som i dag er Somaliland. Det var også personer derfra som kontrollerte

handelen når bruken ble mer omfattende i sør. Informanter i Oslo kan fortelle om første gangen de så khat i Mogadishu, så der er det en tradisjon som ikke har lengre røtter enn tilbake til 1960-tallet. De forteller at den første bruken var forbeholdt dem som hadde god økonomi, og at bruken hadde et nesten rituellet preg. Khat-seremonien etterfulgte et godt måltid, og den foregikk gjerne i eget rom som var ekstra fint tilrettelagt med fine tepper, puter, gardiner og med en røkelse som en ekstra bekreftelse av den gode stemninga. Det var en samling bare for menn, enten de var gode venner eller tilhørte familien. Atmosfæren var avslappet. Det ble servert te og mineralvann sammen med khat. Dette var tida for utveksling av alle slags temaer i en viss fordragelighet. Tyggingen startet gjerne i tre–firetiden om ettermiddagen og varte tre–fire timer. Det var ingen motsetning mellom khat-tygging og arbeid, men det var mest vanlig at khat ble brukt før helligdagen, fredagen. Khat hørte med i fester, feiringer og markeringer, og den hadde også en naturlig plass når en ville drøfte konflikter eller megle mellom ulike parter.

Den sosiale virkningen av å tygge khat handler om god stemning, sosialitet, at du blir veltalende, at ordene kommer lett, en kan redegjøre for alle slags problemer og sammenhenger, en mestrer samtalens kunst. Det er en vesentlig egenskap i somalisk kulturell ramme, der muntlig eleganse og overbevisningskraft tillegges stor verdi.

Kvinnelige informanter som også har bidratt til denne beskrivelsen, har ikke hatt betenkeligheter med å beskrive khat-tygging i nesten utelukkende positivt ordelag. De forteller ikke om vanskelig og angstskapende rusatferd som barn kunne reagere negativt på, heller gir de en understreking av at den gode stemninga gjaldt for alle.

Disse «før»-beskrivelsene får lett noe nostalgisk og uskyldsaktig over seg, men parallelt med dem finnes det også beskrivelser og kommentarer som trekker fram det forkastelige ved å tygge khat. De sterkt religiøse så ikke dette som forenlig med å være en god muslim. Kom du litt utenfor de store byene, var motsetningene enda tydeligere. En som vokste opp i nærheten av presidentens fødeby, fikk streng beskjed om å holde seg unna khat. En kvinne forteller fra Mogadishu at en av hennes 11 onkler brukte khat. Dersom denne familien kom i økonomisk knipe, ville de andre ikke støtte vedkommende direkte, men gi

pengene til kona hans, eller gi bidrag i form av varer. De ville ikke akseptere at hans khat-bruk gikk ut over familien.

En av artiklene som denne rapporten referer til er skrevet i 1983 (Elmi, 1983). Allerede på det tidspunktet var noen opptatt av det økende forbruket av khat. Det hadde vokst kraftig etter 2. verdenskrig. Transportsystemene var blitt forbedret, og khat kunne nå fram til flere områder og flere mennesker uten at virkestoffene ble ødelagt. Artikkelen tar for seg skadevirkningene som var blitt synlige i samfunnet, og forfatteren går inn på både psykiske og fysiske helseskader, samt sosiale og økonomiske problemer som følger av denne økte bruken av khat.

Diktator Siad Barre innførte forbud mot bruk av khat i 1983. Det må også kunne leses som et tegn på at de negative trekkene ved khat måtte være ganske tydelige i det somaliske samfunnet. At hans egen administrasjon var sentrale aktører i å undergrave forbudet, er også en del av denne historien.

Da borgerkrigen kom og endte med at Somalia som stat gikk til grunne, ga det store konsekvenser for bruken av khat. Fra mediebildene i 1990/91 er det lett å trekke fram militiagrupper i Toyota pick-ups med påmonterte skytevåpen. På lastepanet – ungdommer med khat-bunter i hendene. Bruken av khat eksploderte, og denne handelen ble brukt både som finansiering og som betalingsmiddel for tjenester de enkelte krigsherrene, warlords, trengte. Det kan se ut som om den beskrivelsen fremdeles har en viss gyldighet, selv om akkurat dagens bilde er i ferd med å endre seg.

Fra 1991 og fram til i dag har bruken av khat bare fortsatt å vokse. Hver dag sendes det \$350 000 ut av Mogadishu i bytte mot khat. Mennesker som kjenner ansvar for oppbygging av landet, beskriver khat som et av de største problemene i dagens Somalia. I Somaliland er infrastruktur og sikkerhet av en helt annen art, men også der finnes det forskning, artikler som løfter fram khat-problemet som betydelig. På en av grenseovergangene mellom Etiopia og Somaliland kommer det hver dag 18 lastebiler samt flere pickups med khat, ifølge informasjon fra en norsk-somalisk prosjektreise til området.

Nå mener mange at de naturlige sosiale reguleringsmekanismene for khat-bruk ikke fungerer. Begrensningene er blitt borte i forhold til alder på dem som tygger, når en tygger, hvor lenge en tygger, og det er

flere jenter/kvinner som tygger. Det vokser opp khat-miljøer utenfor hjemmets sfære. Ordet for det spesielle rommet der en tok imot khat-venner, *mafreshi*¹, brukes nå om steder utenfor hjemmet der khat omsettes og tygges. Det refererer til te- og Khat-kiosker hvor khat er tilgjengelig hele døgnet, og det finnes også nye ord på den khat en tygger om morgenen i forhold til den som tygges på kvelden.

Å vise til Somalia/Somaliland og somalisk tradisjon for å begrunne hvor naturlig det er å tygge gir ikke rom for noen entydig beskrivelse. Det handler like mye om tradisjoner i kraftig endring. Nye tradisjoner som vokser fram, får konsekvenser som mange anser som svært negative.

Jeg trekker fram dette for å problematisere og nyansere det tradisjonsbærende argumentet for khat.

Priser

Khat har aldri vært billig. Det har vært forbundet med en viss økonomisk evne og til dels status å skaffe seg khat, selv der den omsettes lovlig. I land med lovforbud vil prisen naturlig nok være vesenlig høyere. Den britiske komiteen som utredet konsekvenser av khat-bruk og eventuelt innføring av lovforbud, satte gateprisen i England til £16 = ca. 200 kr pr. kg og \$400 = ca. 2500 kr i USA (des. 2005) (Rawlins og andre, 2005), mens prisen i Norge er ca. 1500 kr pr. kg ut fra en gjennomsnittlig buntpris på 180 kr.

¹ Ordet *mafreshi* er av arabisk opprinnelse og todelt, *firaash* betyr madrass og *mafrash* det rommet eller stedet der madrassene er spredt utover.

3 Bruk av khat

Khat-bruk i Norge

Omfang

En av bestillingene fra SHdir var å si noe om omfanget av khat-bruk i Norge. Jeg har konsentrert meg om Oslo, og det får konsekvenser for presisjonen i de konsekvenser som trekkes. Det finnes sikkert noen khat-veier inn til Norge som går utenom Oslo, men slik det framstilles, er de marginale. Flyplasser som del av salgskjeden har fått redusert betydning, og det er ulike ruter inn fra Danmark og Sverige som nå framstår som den viktigste innførselsveien. I Oslo framholdes det at khat-kaféen på Grønland er ganske enerådende som omsetningssted (når den ikke er stengt), også for tettsteder og byer utenfor Oslo. Det skulle gjøre det mulig å komme med en noenlunde presis antydning om hvor mye khat som omsettes.

I Brennpunktprogrammet sies det at det gjennomsnittlig selges ca. 1000 kg khat hver uke i Oslo. Politiet har ikke sett grunn til å komme opp med andre tall. Fra Oslo distribueres khat videre, helt sikkert til nærliggende byer og tettsteder der en finner en viss størrelse på gruppa av somaliere, og kanskje også til byer lengre unna, som Bergen, Stavanger, Trondheim, Bodø eller andre. Noe khat beslaglegges på ulike tollstasjoner/grenseoverganger på veien fra Nederland og England til Oslo. Ut fra en slik analyse er det kanskje rimelig å sette Oslos eget forbruk til rundt 800 kg pr. uke.

I rapporten fra AMCD opplyses det at ca. 5–7 tonn importeres til England hver dag. Importen er lovlig, så mørketallene der burde være minimale. Av dette kvantumet går det meste videre til USA i følge samme kilde (se figur på s. 16). Med det store antall somaliere som er bosatt i England, og med en praksis der bruk av khat er lovlig og vesentlig billigere, virker omsetningstallene som er nevnt ovenfor for Oslo sannsynlige.

Ettersom khat er en ferskvare med virkestoffer som varer opptil tre–fire døgn, er det grunn til å anta at ikke alle er fornøyd med

ferskheten utover i det langstrakte Norge. For noen er det kanskje bare symbolverdien/identitetsverdien og forventningsverdien som er igjen når khat'en tygges.

Forbruk

Khat selges i bunter. Den opprinnelige enheten var en *marduuf* innpakka i bananblader for å beskytte mot uttørking og forringing av kvaliteten. Hver *marduuf* inneholdt ti *mijiin*, som er småbunter av de skuddene som tygges. I dag er denne enheten halvert, og den gamle enheten på en *marduuf* kalles nå *nus*², som betyr halv. I følge en som er tatt gjentatte ganger for innførsel av khat til Norge, brukes alle disse tre ordene (*marduuf*, *mijiin* og *nus*) om den buntenhet som omsettes i Skandinavia i dag. Mens en kilo khat tidligere inneholdt fire bunter, *marduuf*, så tilsier denne delinga at det nå utgjør åtte bunter. Når det refereres til hvor mye folk tygger dreier det seg om slike bunter.

I den «khatfabrikken» jeg besøkte i Eastleigh i Kenya, fikk jeg se at de pakket 40 bunter i hver eske. Vekta for hver eske utgjorde 7–8 kg, og kilotallet var utgangspunkt for kostnader til frakt og toll, mens bunttallet var utgangspunkt for betaling fra de som skulle selge khat videre fra England og Nederland.

Om vi går tilbake til Oslo igjen og tar utgangspunkt i at 800 kg omsettes hver uke, så tilsier dette nesten 6500 khat-enheter. Et vanlig forbruk for en tyggestund er mellom to og tre slike bunter, men for enkelte er denne stunda svært lang, og det kan gå med langt mer, kanskje så mange som 5–6 bunter.

Antall personer/brukere

I Norge bor det nå drøyt 18 000 somaliere, og den somaliske befolkningen i Oslo utgjør ca. 9000 personer. Fordelingen på kjønn er nesten lik og ca. 50 prosent er under 20 år. I khat-kafeen på Grønland er det i snitt 100 til 150 besøkende pr. dag, men det er ikke de samme som går der hver dag. Kanskje kan en si at ca. 350 somaliere er fast i dette miljøet. Mange av disse, la oss si 200, er storforbrukere. La oss anta at de tygger khat fire ganger pr. uke med et snitt på tre bunter. Dette utgjør

² Arabisk – nifs, somalisk – nus.

ca. 2400 khat-enheter pr. uke. Om en tar med dem som er innom av og til, så vil en svært overflatisk beregning tilsi at bortimot halvparten av omsetningen tygges på kafeen, eller sagt med andre ord, mer enn halvparten av khat-kvantumet tygges andre steder enn i kafeen. Det er grunn til å tro at antall enheter som brukes utenfor kafeen er gjennomsnittlig mindre, og at tyggetid og frekvens er lavere. Flere opererer med et forbruk på én til fire ganger pr. måned. Da følger det at antall personer som bruker khat utenfor kafeen er langt flere enn dem som benytter kafeen. En forsiktig antydning av tall på personer som bruker khat i Oslo, vil være at det dreier seg om ca. 1000 personer, en betydelig andel av voksne somaliske menn i Oslo. Et fåtall av dem som tygger er ungdom og kvinner.

En kilde fra khat-miljøet ga følgende vurdering av omsetningen fra Oslo: Hver dag er det 250 personer som kjøper og bruker khat på kafeen. For hele Oslo er det 500 personer som kjøper khat hver dag, og om en tar med byer i nærheten, er det 1400.

Tallene har kommet fram på ulike måter, men de ser ut til å bekrefte hverandre.

Antallet som bruker khat i resten av landet, er det svært vanskelig å gi tall på. Kanskje kan et like stort antall mennesker være i berøring med stoffet, men fordi tilgangen på khat er mer variabel, vil også antall brukere variere sterkt gjennom ulike tidsperioder.

Dette må leses som et *forsøk* på å tallfeste forbruket av khat, først og fremst for Oslo, men med en antydning for resten av landet.

Huset på Grønland

«Skammens hus» er en boktittel flere har brukt, og ordene har også blitt brukt om bygninger/hus som har hatt noe skandaløst over seg, enten de er falleferdige eller det foregår noe der som ikke tåler dagens lys. Uttrykket er også brukt av flere personer om «khat-kafeen» på Grønland. Huset, eller leiegården, provoserer spesielt fordi det ligger i synslinja fra Politihuset, og fordi søkelyset flere ganger er retta mot miljøet der uten at det reageres. Naboer klager på forsøpling, og mener at khat-aktiviteten går ut over annen handelsvirksomhet i området. Andre opprøres over en likegyldighet fra samfunnets side som gjør at folk får lov til å gå til grunne. De hevder det grenser mot diskriminering

at det ikke gripes inn når den kriminelle aktiviteten som foregår der, er knytta til en bestemt etnisk gruppe, somaliere.

Det er nesten bare somaliere som bruker kaféen, men det er også somaliere som har de sterkeste og mest negative synspunktene på den aktivitet som bedrives der. Ulike grupper har tatt initiativ til møter med politikere og byråkrater for å legge press på politiet slik at kafeen blir stengt, og slik at omsettingen av khat opphører eller reduseres kraftig. For dem er dette huset det tydeligste tegn og symbol på mangelfull integrering, og det vekker ekte forargelse at det ikke skjer noe som hindrer et slikt miljø å fortsette. De er sterkt engasjert for å få folk ut av miljøet, de påpeker de omfattende skadene som en utsetter seg for ved å tygge khat, og de vil ha med seg myndigheter og ressurspersoner for å utvikle alternativer til et slikt negativt miljø.

Jeg vil gjøre et forsøk på å gå inn i både de negative beskrivelsene og det som måtte ses på som positive faktorer ved stedet og det å tygge khat. De direkte skadevirkningene blir tatt opp mer omfattende i et senere avsnitt.

Positive sider

I følge samtaler jeg har hatt blir det tydelig at mange somaliere er kommet til Norge og Oslo med mye negativ erfaring i bagasjen. De har dratt fra eget hjemland, kanskje stått nær de dramatiske hendelsene i borgerkrigstida, og for mange har det også vært dramatiske reiseruter for å komme hit. Det ligger store forventninger til dem som greier å komme seg til utlandet, og særlig til et land som framstår som så rikt og velfungerende som det Norge gjør. Kanskje har de greidd å realisere en sterkt etterlengta familiegjenforening som seinere viser seg ikke å tåle de påkjenningene den utsettes for. Det gir skilsmisser og oppsplitta hjem som enda en negativ erfaring.

Når suksesshistorien ikke realiseres, skapes det ulike stressfaktorer som gjør tilværelsen vanskelig. Kaféen på Grønland blir ett av stedene der en kan ta ut noe av denne frustrasjonen, der en kommer unna det presset en opplever fra ulikt hold. Å knytte en slik unnamanøver til det å tygge khat oppleves naturlig og positivt for mange. En treffer andre somaliere i samme situasjon, og gjennom khat-tygging knytter en an til tradisjoner som assosieres med det å ha det godt. En sitter sammen med

andre menn, en kan snakke fritt på eget språk. Frihet og trygghet koples sammen. Khat handler om å gi seg hen til en atmosfære som mildner og forsoner. En slipper unna «presset», og det gis også mulighet for å ta fram de negative erfaringene, enten de er knytta til familieproblemer eller til egen traumatisk fortid. Tanken om khat som selvmedisinering kan synes å være utbredt. En kjenner seg sosial og er del av en god sammenheng. Ordene kommer lett, en kommuniserer godt, og i en sammenheng der det verbale blir verdsatt så sterkt, gir dette en ekstra god følelse. Khat, khat-tygging og den konteksten som dette skaper, fungerer som identitetsmarkør, det bidrar til å gjenskape hjemland. De som er på kafeen, kan diskutere alt som har med Somalia og somaliere å gjøre. «Der inne er de alle politikere», blei det sagt i en kommentar fra en somalier på utsida av miljøet. At ikke klan og klansammenhenger inngår i debatten virker usannsynlig, men miljøet i kafeen kjenner ingen klangrensener.

Det finnes knapt en gruppe som er mer glad i utveksling av informasjon og nyheter enn somaliere. Khat-kafeen gir rom for dette, selv om noen påstår at nyhetsutvekslingen der bare gjør en mer fremmed for den nye virkeligheten en burde forsøke å bli en del av. De hevder at det snakkes mest om forholdene i Somalia, og at når norsk virkelighet trekkes fram, blir de mer opptatt av å bekrefte alle negative momenter i stedet for å legge vekt på, eller være på jakt etter positive muligheter i det nye samfunnet.

I dette miljøet finnes det også personer med store psykiske problemer. De kan være mer eller mindre i sin egen verden med tydelige psykotiske uttrykk. Så lenge de ikke er voldelige eller aggressive får de være der. De blir gitt khat akkurat som noen som trenger det kan bli gitt mat. Det er eksempel på at de er blitt tildelt enkle oppgaver på huset i bytte mot khat. De kan ha avbrutte behandlingsopplegg bak seg, og flere er husløse, eller vandrer mellom tilfeldige overnattingsalternativer. Kanskje har de heller ikke gyldig oppholdstillatelse. At kafeen gir rom for denne gruppa kan synes imponerende, men også sjokkerende. Når disse personene ikke blir tatt vare på og gitt adekvat omsorg, oppleves det av mange som en sterk bekreftelse på at viktige hjelpetilbud ikke fungerer, eller ikke når fram.

Rusmiljøer har ofte ei økonomisk side som innebærer gjeld og innkreving av gjeld. Dette fører til økonomiske oppgjør der liv og helse settes i fare. Slik er ikke beretningene fra kafeen på Grønland. Også politiet bekrefter at det er forholdsvis få konflikter, og de kjenner ikke til torpedovirksomhet i miljøet. Det er tvert imot mulig å se at viktige somaliske verdier som gjestfrihet og sjenerøsitet praktiseres der. Du kan bli spandert på. Den som har penger, trenger også noen å tygge med, og innenfor en viss grense kan en nyttegjøre seg og bli omfatta av slike verdier.

Negative sider

Somalierne identifiserer seg sterkt med Islam. For de fleste innebærer det å følge lovene i det eksillandet en etablerer seg i. Norsk lov har forbud mot bruk og omsetting av khat. Når mange velger å holde fast på en khat-tradisjon i en så synlig kontekst, bidrar det til å presentere en sjøl, og det miljøet en er en del av, på sida av de verdier som er ansett som viktige. Et slikt valg blir også del av en presentasjon som gir negative reaksjoner fra andre deler av det somaliske miljøet.

Å komme på kant med loven gir et dårlig utgangspunkt for integrering. Kafeen blir nettopp et samlingspunkt for dem som har en negativ integreringshistorie, og i et slikt miljø er det lett å få bekref- telser på at ingenting nytter. Det er lett å finne sammen mot en felles fiende, den nye staten, som lager rammer slik at gammel kompetanse, enten det dreier seg om arbeid og utdanning eller det å være mann, blir ubrukelig. Et vesentlig moment i denne sammenhengen er tida som brukes. Beskrivelsen av storforbrukeren handler om å være på kafeen svært mange timer flere dager i uka. Det blir liten tid til andre kontakter, og viktige livsprosjekter i forhold til arbeid, utdanning og familieliv skyves hele tida i bakgrunnen. Fokus blir hele tida på khat.

I beretninger fra andre, fra dem som ikke går på khat-kafeen, og som i tillegg har svært negative holdinger til det som foregår der, blir miljøet ofte sett på som en samling av «*khataholics*». De beskrives som avhengige, at de ikke har kontroll med forbruket sitt, og de er helt besatt av tanken på å skaffe penger til khat, få tak i khat og å nyte den i så stor utstrekning som mulig.

Hygiene og smitte

Et poeng som flere nevner er at lokalene på Grønland er uegna som sted for khat-tygging. De minner svært lite om de rommene en gjorde i stand for khat-seremoni i hjemlandet. Rommene er overfylte, det er dårlig ventilasjon, og siden det er en lukka klubb mer enn en kafé, er det lov å røyke der. Det er utilstrekkelig renhold av lokalene, og flere nevner smittefaren som en risikofaktor ved å være der over tid. Den sykdommen som de fleste nevner, er tuberkulose. Dette er en sykdom mange er kjent med fra hjemlandet. Der var den forbundet med mye engstelse. En forteller at om noen kom på besøk og hadde litt kraftig hoste, så var det ikke uvanlig at glasset vedkommende hadde fått vann fra, ble kastet. Sykdommen kjennetegnes av at den kan overføres gjennom dråpesmitte, og med de dårlige hygieniske og sanitære forholdene på kafeen, er det mange som beskriver dette som en mulig fare ved stedet. «Kanskje er det bedre at Helsesrådet kommer på razzia der enn politiet,» var en kommentar jeg fikk. En etnisk nordmann som var innom ga likevel en viss hygienisk honnør til miljøet. Han prøvde selv khat, men det ble umiddelbart påtalt da han la khat-bunten direkte på bordet og ikke beholdt den oppå plastposen den var pakket i.

Bruk av khat i miljøer utenfor huset på Grønland

For mange, og særlig for det norske miljøet, er huset på Grønland nesten blitt synonymt med hvor og hvordan khat brukes i Oslo. Men om en skal ta på alvor de forsiktige antydningene om antall personer som bruker khat, og hvor det meste av khat tygges, så er det større forbruk og flere personer som benytter khat utenfor enn innenfor huset. Mange somaliere, enten de er brukere eller ikke, forbinder mye negativt med huset på Grønland og det å være der. Interiøret og atmosfæren er utrivelig, og det er dårlig hygiene der. De fleste somaliere som bruker khat, vil heller ikke gjøre dette i en sammenheng som er åpent i strid med norsk lov. Noen stikker innom for å kjøpe khat, eller de sender noen for å kjøpe, og så tygges det i ulike private sammenhenger, enten det er de unge, de få somaliske damene som tygger khat, eller dem som mener å ha kontroll over forbruket sitt. Mange bruker khat i forbindelse

med ulike fester. Det kan være et bryllup, en konsert med somalisk musikk/artister, eller for å feire noen som nettopp er kommet til landet.

Ulike brukerprofiler

De aller fleste som kommer hit, synes det er rart at bruk og omsetning av khat er kriminalisert. De fleste medieoppslag om khat har gitt en beskrivelse som har bidratt til stigmatisering av somaliere som minoritetsgruppe. Dette opprører mange. Flere vil hevde at det finnes måter å bruke khat på som ikke burde gi problemer i forhold til myndighetene.

En informant ga meg eksempel på ulike brukerprofiler, og han plasserte dem hierarkisk, med den første som mest ønskelig.

Profil 1

Det kan være at en samles etter ei arbeidsuke. Noen lar slike samlinger gå på omgang i en mer eller mindre fast vennekrets, eller det er en av personene som har mulighet til å stå for slike samlinger fast. Den gamle måten å tygge på holdes opp som et slags ideal.

De spiser et godt måltid sammen, de hører på musikk, eller kanskje er det noen som sjøl trakterer et instrument, og de prater sammen i en god atmosfære.

Profil 2

Her setter informanten opp de samme kjennetegnene bare at det er kvinner som står for bruken, en venninnegjeng som møtes og som tygger khat fra en gang i måneden til en gang i uka.

Profil 3

Det kan være felles samlinger hvor både menn og kvinner tygger sammen, og der andre relasjoner mellom menn og kvinner får komme fram enn den svært kjønnssegregerte.

Dette ser nok de fleste somaliere på som en liberal praksis, men den er heller ikke uten tilknytning til samværsformer i det ganske sekulære Somalia under Siad Barre, særlig slik det kunne framstå på sitt mest moderne og urbane i Mogadishu, den byen i hele Afrika med sterkest befolkningsvekst gjennom 1970-tallet og første del av 1980-tallet.

Profil 4

De som tygger alene. Tradisjonelt har det ikke vært vanlig å tygge khat aleine, kanskje er det noe en forbinder med kvinnenens måte å tygge khat på, at det er den måten de har kunnet benytte. Det er imidlertid flere som tygger aleine nå, ifølge denne informanten. Sjøl understreka han den følelse av ro og harmoni som det gir.

Profil 5

De som tygger i selskaper på fester eller når det er spesielle begivenheter. Dette er åpne begivenheter der khat ikke er ment å nytes. Noen har med seg khat likevel, og det forstyrrer og påvirker samlingen på en negativ måte.

Profil 6

Det finnes familier der enten én eller begge ektefellene tygger hjemme uten at det tas hensyn til barna i familien. Dette er ganske negativt i denne informantens øyne. Rollemodellene for det å være en god far eller mor er ikke forenlig med å tygge khat slik at barna ser det. Ekstra negativt er det at dette kombineres med at det røykes tett.

Profil 7

I denne gruppa settes misbrukeren. Den profilen er beskrevet i flere sammenhenger gjennom rapporten.

Ungdom

I et bestillingsarbeid fra SHdir om et problemområde er det naturlig at en er opptatt av hvordan ungdommen forholder seg. En vil gjerne opptre forebyggende og forhindre rekruttering til de miljøene en mener er farlige; en vil forhindre at ungdom havner i utsatte miljøer. Hvordan forholder det seg når det gjelder ungdom og khat?

Om en går tilbake til Somalia før borgerkrigen, er det tydelig at det å tygge khat var noe de voksne gjorde. Sosiale reguleringsmekanismer ville fort aktiveres om en ung gutt blei observert tyggende, og for jenter var det enda mer utenkelig å gi seg inn på slik praksis. Denne årvåkenheten og restriktive praksisen er på vikende front. Nå rapporteres det fra

både Somalia og Somaliland at gutter helt ned i 10 år og yngre lett får tilgang til, og kan tygge khat, uten at det gripes inn.

Noen motsatte tendenser finnes. Mogadishu universitet, som er forankra i et islamsk moralsk univers, er erklært som khat-fri sone.

Ung i Oslo

Hvordan er det her i Norge? Dette er den eneste delen av denne rapporten der en også har tilgang på kvantitative data. Det er gjennomført to store undersøkelser under tittelen «Ung i Oslo» med 10 års mellomrom, 1996 og 2006. Undersøkelsen omfatter 12 000 elever på de to siste trinn i ungdomsskolen og på første trinn i videregående skole. I spørreskjemaet er det spørsmål om utprøving/bruk av ulike rusmiddel, deriblant også khat.

Om en går tilbake til 1996 var det et fåtall som i det hele tatt hadde brukt khat, og nesten alle hadde somalisk bakgrunn. Konklusjonen var ganske entydig: Khat var ikke et problem for norsk ungdom, enten de hadde somalisk eller annen bakgrunn. I 1996 ble det antatt at måten khat inntas på / tygges på er så spesielt at det i seg sjøl virker preventivt, eller i alle fall ikke innbyr til utprøving hos ungdom generelt.

Hva så med 2006? Generelt har bruken av narkotiske stoffer gått litt tilbake. For de fleste narkotiske stoffene er det litt høyere andel brukere fra ungdom med innvandrerbakgrunn enn med norsk bakgrunn. I forhold til khat er tallene ganske identiske med det en fant for 10 år siden. Det er 162 ungdommer som har Somalia som fars fødeland. Av disse er det bare 12 som rapporterer at de har brukt khat det siste året. Det gir grunn til å si at bruken av khat har et visst omfang, men tallene er små, og det er liten grunn til å karakterisere dette som et alarmerende funn.

Er det en annen virkelighet bak tallene? Er det feilkilder av betydning? I samtale med kompetente statistiske analytikere kommer det fram noen nyanser. Det kan tenkes at dette er en aktivitet en skammer seg over og ikke vil sjølrapportere. Hva vil det offentlige gjøre om en sier fra om eget forbruk? En utbredt skepsis i minoritetsmiljøer om hvordan slike tall og slik kunnskap forvaltes, kan gi underrapportering. Det kan også hende at de som eventuelt bruker khat ikke fanges opp av en populasjon innenfor skoleverket. Det kan være de som har droppa ut

som bruker khat. Muligheten er der for at tallene kan være større enn det som vises i Ung i Oslo-undersøkelsen, men det er likevel grunn til å anta at de reelle tallene for ungdom og bruk av khat er lave.

Med noe forbehold tror jeg det er grunn til å konkludere med at tallene bekrefter det inntrykket som blir gitt i samtaler med ulike somaliske miljøer og organisasjoner, med politiet og med dem som kjenner rusmiljøet i Oslo: Det er få somaliske ungdommer som tygger khat. Et viktig poeng, kanskje det viktigste, er den stabiliteten som tallene med 10 års mellomrom framviser i forhold til bruk av khat. Dette betyr ikke at somaliske ungdommer ikke har rusproblemer, men når de har det, handler det om helt andre ting enn khat.

Fra somaliske kilder legges det vekt på alkohol som det største rusproblemet for ungdom. Politiet ser ikke på bruk av khat som et stort problem. De er mer bekymra for det forholdsvis store antallet somaliske ungdommer i hasj-miljøet og i miljø der det brukes enda hardere stoffer. De finner også somaliske ungdommer knytta til annen problematferd.

Det er ikke naturlig å gå videre med disse spørsmålene i den ramma som denne rapporten gir.

Somaliske ungdomsorganisasjoner

Det finnes flere somaliske ungdomsorganisasjoner som begrunner sine aktiviteter med at de skal bekjempe khat-bruk og virke forbyggende i forhold til samme. Flere har fått og får offentlig støtte. De lave funn som kommer fram, gir rom for refleksjoner.

Det kan se ut som om offentlig støtte betinges av et engasjement for å løse noe / bøte på et problem, og at vanlige sosiale behov underkommuniseres. Kanskje blir det offentlige ekstra rause når en kan komme opp med tiltak og kulturell kompetanse for å nærme seg et relativt ukjent område som bruk av khat. Blir khat-bekjempelse i så fall en legitimering for nødvendig ungdomsarbeid? Det kunne gå an å tenke seg at disse organisasjonene blei vurdert som viktige uten at overskriften trengte å handle om khat. Å bygge et ungdomsmiljø der minoritetsungdom kjenner seg hjemme er viktig ut fra flere målsettinger. Det handler om å lage arenaer og møteplasser der en kan framholde mange andre verdier enn å bekjempe et onde som kanskje ikke er så stort. Slike

steder gir mulighet for å opprettholde vennskap, bygge nettverk og slutte avtaler som kan få stor betydning. Der er det diskusjon om det å være i Norge, om hva som foregår i Somalia, om fotball og fritid. Det går an å komme for å diskutere prøven de nettopp har gjennomført i matte, eller søke ekstra kunnskap via de internettmulighetene som finnes. Jeg har hatt flere besøk til slike steder. Ett av dem heter *Riyo y Rajo*, som betyr drøm og håp. Der er det opplæring i ferdigheter innen berrista-faget i kaffebaren, det er storskjerm for blant annet framvising av viktige fotballkamper, og det er tilgang på internett for dem som vil oppdatere seg om somaliske forhold eller bare surfe på nettet. En gang jeg var der, møtte jeg en ungdom som var i ferd med å avslutte 2. året på videregående skole, elektrolinja. Han ville ikke gå det tredje året, men heller skaffe seg læreplass. Nå hadde han allerede flere frustrerende opplevelser omkring avvisninger som han møtte. Firmaer han besøkte hadde lovt å ringe tilbake, ta kontakt, men han hørte ingen ting. Gleden over å ha gjennomført innledende utdanning var bytta ut med motløshet og frustrasjon over hvor vanskelig det var å komme videre.

Dersom disse miljøene greier å fange opp slike utfordringer, burde de være liv laga uten at aktiviteten og målsettingene må relateres tett til khat-bruk og khat-bekjempelse.

Nye trekk/tendenser

Om en nærmer seg khat og ungdomsmiljøene mer spesifikt, kan det være viktig å være oppmerksom på nye trekk eller tendenser, nye sammenhenger der det brukes khat. I noen samtaler kommer det fram at det finnes somaliske ungdommer som møtes og tygger khat sammen, og at noen miljøer er åpne for at begge kjønn er sammen. Dette er beskrevet som en samværsform som er tydelig i England, den finnes i økende grad i Danmark, og den viser seg nå i Norge. Andre somaliske ungdommer mener at dette er svært marginalt, og karakteriserer det som en eksperimentering med egen identitet. De vil «leke», gjøre forsøk på å være somaliere på en annen måte, og khat er et av virkemidlene de tar i bruk.

I litteraturen om khat fra andre eksilmiljøer kommer varsellampene opp når en inntar khat på en annen måte enn den kulturelt foreskrevne. Det er da bruken kan komme ut av kontroll, og den positive virkningen som en assosierer med sosialitet og vitalitet er fraværende.

Det finnes dem som tygger aleine, og kanskje handler det om å ta i bruk andre mønstre for avkopling enn de tradisjonelle. Eksilsamfunnene representerer nye muligheter, der nye sammenhenger kan skapes, og der en integrerer og kombinerer ulike tradisjoner. En somalisk ungdom sier han gjerne nyter khat aleine når det går en god fotballkamp på TV. Han sammenligner det med å ta seg en øl.

Forholdet til rusmidler er sterkt todelt i Norge, fra en stadig mer liberal alkoholpolitikk til et svært kriminaliserende syn på det som kan assosieres med narkotika. Khat er definert i siste gruppe av det norske samfunnet, men kanskje på linje med alkohol av somaliere selv.

Kvinner

Det mest karakteristiske ved kvinner og khat er at de markerer seg som de ivrigste motstanderne. Mange kjenner skyggesidene av khat-bruk gjennom egen familie.

Det er få kvinner som vil bruke khat åpenlyst, og de fleste må også bruke mellommenn for i det hele tatt å få tak i de buntene de trenger. Enkelte tygger aleine, men det er mest vanlig at også de samler seg i grupper hjemme hos en, eller de kan være vertskap på omgang.

En kvinne hevdet at det var de som nå bruker khat på en måte som ligner det som tidligere var vanlig bruksmønster i Somalia. De tygger ikke så mye, ikke så ofte, og de holder ikke på så lenge. Det har vært vanskelig å få fram data om kvinner som bruker khat.

Khat-bruk to steder utenfor Oslo

Fra somalisk hold hevdes det at det finnes et aktivt khat-miljø to steder utenfor Oslo. Det ene er i Bergen, det andre i Skien. Denne opplysningen kom opp i slutten av prosjektperioden. Da var det allerede tatt kontakt med Trondheim og bare dagsbesøket gjensto i forhold til Skien. At de valgte stedene framviser en så tydelig ulikhet, kan være viktig i forhold til videre undersøkelser.

Fra det somaliske miljøet i Trondheim

Under en fredskonferanse i Oslo der en fokuserte på forholdet mellom eksilmiljø og situasjonen i Somalia, presenterte en av innlederne seg

som representant for det somaliske miljøet i Trondheim. Han la vekt på det omfattende arbeidet som var nedlagt for at dette miljøet nå kunne framstå som en enhet. Innlegget medførte også at han blei spurt om å gi en kommentar til khat-situasjonen i Trondheim.

I telefonsamtalen kom han tilbake til denne samlingsprosessen og mente at den har bidratt til en mye mer åpen samtale om det å være somalier og om å være somalier i Norge. Det somaliske miljøet i Trondheim har gjennomført egne seminarer omkring temaer som de har ansett som viktige. De har lagt vekt på velferd og utdanning, hvordan ungdommer og andre kan gjennomføre skolegang og skaffe seg arbeid. De har tatt opp spørsmål knytta til oppdragele, skikk og bruk, familieliv og politikk. Han beskrev samlingsprosessen som et intenst arbeid, og som flere ganger var i ferd med å misslykkes, men at de nå har fått til en enhet og en åpenhet på et nytt nivå som betyr mye. «Alt som kommer på bordet kan løses. Når ting ikke blir diskutert, kan det utvikle seg til problemer.» I to år har de nå hatt et felles somalisk miljø i Trondheim. Det har vært viktig at det religiøse og det sekulære miljøet har arbeidet i samme retning.

Det er innenfor en slik ramme han også betrakter spørsmål knytta til bruk av khat.

Det somaliske samfunnet har vært sammen om å skape alternativer til khat-tygging. Om khat kunne betraktes som et sosialt lim, en egen måte å være sammen på som ga mening, så er det bytta ut med andre aktiviteter. De har laga flere kulturelle samlingspunkter. De feirer muslimske helligdager og somaliske minnedager oftere og på en sterkere måte enn før. Bryllupsfester og begravelser blir anledninger til å komme sammen, og de utløser tradisjonelle uttrykk for støtte og tilslutning, i form av praktisk hjelp, økonomisk støtte og det å gi følelsesmessig støtte.

Khat som et direkte problem er også tatt opp. Det finnes khat i Trondheim, men ifølge denne informanten er det mindre enn før. De som tygger khat må i større utstrekning reise til Oslo sjøl for skaffe seg khat. Det har vært flere kvinner som har mobilisert for å ta det opp som et sosialt problem, og de har lagt vekt på hvordan familien og barna rammes av khat-tygging gjennom dårlig familieøkonomi og manglende tilstedeværelse av mannen i familien.

Vedkommende mener at åpenheten om khat som et sosialt problem har ført til en mer aktiv holdning mot khat, og som en annen konsekvens at den som tygger får lavere anseelse og mindre verdighet (rank and dignity).

Jeg har tatt noen andre kontakter til Trondheim for å få en bredere referanse.

Politiet i Trondheim

Leder for forebyggende avdeling i politiet i Trondheim sier at politiet ikke har fått spesielle meldinger om khat, og at han ikke kjenner til konkrete beslag. Politiet har ingen kjennskap til det som måtte være av khat-omsetting i Trondheim, og de tar det som et tegn på at omfanget i alle fall ikke kan være stort. De ville hatt en mer aktiv profil om det kom meldinger om ungdom og khat. Han kjenner ikke til at det er kommet inn klager der khat er en del av klagegrunnet og mener at stoffet ikke representerer et politimessig problem i Trondheim.

Ungdom og khat-bruk i Trondheim

Ungdomsbasen i Trondheim er et åpent kommunalt tilbud til all ungdom i Trondheim med sikte på å nå dem som har ekstra behov for støtte, rådgiving og veiledning. I tillegg til oppsøkende virksomhet, tilbyr de også fellesskapsopplevelser, og de legger vekt på å ha et allsidig og omfattende aktivitetsprogram. De har kontakt med et stort antall ungdommer med migrasjonsbakgrunn. En av lederne sier at hans befatning med khat refererer seg til indirekte informasjon om dem som benytter den. Det er et fåtall ganske velfungerende somaliske ungdommer som kan være i skole eller i jobb, og de bruker det for å slappe av, unne seg noe ekstra, for å ha det godt. Av dem sjøl blir det ikke ansett som et rusmiddel. Det er usikkert om det går an å kjøpe khat i Trondheim, eller om det blir tatt med av personer som kommer fra Oslo. Med tanke på somalisk ungdom og rusmidler er problemene knytta til andre ting enn khat. Da handler det om mest om hasj og alkohol og noe om amfetamin. I Ungdomsbasen har de nettopp hatt besøk/møter med somaliske ungdommer, 25 gutter. Deres hovedfokus var å kunne drive på med ulike sportsaktiviteter, særlig fotball, men de

tok også opp tanker omkring det å være ung somalier i Norge og Trondheim.

Beskrivelsen av det somaliske miljøet blir bekrefta fra flere hold. Mange synes å ha registrert en samling i miljøet som nevnt ovenfor. Det framstår som mer tydelig i det allmenne bildet, og det er tydelig at moskeen spiller en viktig rolle i dette arbeidet. En slik tydelighet får også betydning i forholdet til khat. De mener at informasjon om khat som ulovlig middel er mer allment kjent, og at khat nå er mindre tilgjengelig. For noen år siden var det ikke helt uvanlig å se somaliere tygge khat på gata. Det skjer ikke lenger.

For de somaliske ungdommene er det en fordel med et miljø som sender ut tydelige normative signaler om det å skikke seg vel, om å være en god muslim og som har klare holdinger til viktige framtidvalg for ungdommer i forhold til utdanning og arbeid. Dette har særlig stor betydning med tanke på det antall enslige mindreårige de har hatt i Trondheim, mange med en svært vanskelig og traumatisert bakgrunn. At slike tydelige normative holdninger også lager spenning i den gruppa de arbeider med i Ungdomsbasen, anser han som svært naturlig, men da handler det om det å være ung, om klassiske generasjonsmotsetninger, mer enn om motsetninger med røtter i politiske og klanbaserte sammenhenger.

Fra *psykiatrien* i Sør-Trøndelag opplyses det at de opplever khat som et helt marginalt fenomen. I de over 300 henvendelsene og søknadene de har hatt det siste året, er khat nevnt i én av dem.

Politi og barnevernsvakt i Skien

Informasjonen fra Skien bygger på telefonsamtaler 17. juni og et dagsbesøk 1. juli. Leder for Narkotikaavdelinga i Skien politi sier at khatbekjempelse ikke er et prioritert område, men de har gjort noen små beslag. De har også registrert at noen av kurerene i khat-innførselen har vært etniske nordmenn med et visst rulleblad knytta til småkriminalitet. Vedkommende kjenner ikke til omfattende omsetting av khat i området og tror det meste er til eget forbruk og at det brukes ganske internt. For politiet er det loven og anvendelse av den som legger lista for arbeidet med khat. At det også handler om kultur, blir ikke så vesentlig i denne

sammenhengen. Politiet knytter deler av det somaliske miljøet til omsetting av mer kjente narkotiske stoffer som hasj og pulverstoffer.

Lederen for Narkotikaavdelinga kjenner ikke til noe initiativ fra det somaliske miljøet for å ta opp de sosiale konsekvensene som måtte finnes ved bruk og omsetting av khat. I forhold til forebygging ser han det ikke som naturlig at politiet skal være ledende, men de kunne inngå i et team og spille en rolle som rådgivere. Det burde være andre i kommunen som kunne stå for et slikt arbeid, kontorer som har en mer vanlig kontakt med det somaliske miljøet, mener han. Her nevner han de instansene som arbeider med flyktninger og integrering, barnevern, sosialkontor eller andre.

Leder for Barnevernsvakta i Grenland konstaterer at den somaliske gruppa utgjør et tydelig trekk i bybildet, og de har egen moske i Skien. Han beskriver det somaliske miljøet som ganske lukka, og sier han ikke har spesielt kjennskap til det. Khat har ikke vært et tema i det arbeidet de har utført med barn og familier i Grenlandsområdet. Det er somaliske ungdommer som er blitt tatt med andre stoffer, og Barnevernsvakta har hatt arbeidet med å opprette vergefunksjon når dette har vært ungdom under 18 år.

De er ikke blitt kontakta av det somaliske miljøet for å ta initiativ mot khat.

En representant for den somaliske gruppa i Skien

Det somaliske miljøet i Grenland teller ca. 400 personer. I forhold til khat er det Skien som er sentralt. Der er det mulig å få kjøpt khat hver uke. Det interne miljøet har karakterisert dem som tygger fast, dvs. hver gang det er mulig å få tak i khat, som «khat-gruppa», og «det er nytteløst å gjøre avtale med noen av dem før 12.00.» To–tre av dem organiserer salget.

Noe kommer inn via båt fra Danmark til Larvik, noe gjennom enkeltpersoner som forsøker å ta inn khat i sine private biler, men hoveddelen kommer inn fra Torp og når Skien via den omsetting som finnes i Oslo. Det blir bekrefta at det brukes norske kurerer fra England eller Nederland til Torp. Forbindelsen med disse kurerene lager kontakt til det miljøet politiet referer til. Khat-gruppa teller 20–25 personer, og de fleste livberger seg og finansierer khatforbruket sitt gjennom det de

får av sosiale ytelser. De fleste er mellom 30 og 40 år. Flere har familier som blir skadelidende av forbruket.

Det er også andre som bruker khat. Et sted mellom 20 til 25 prosent av voksne somaliske menn kan bruke khat av og til, som helgeavslapping eller i forbindelse med spesielle fester og feiringer. Bruken er svært intern/privat og preger ikke bybildet i Skien.

Motstanden mot khat er mest tydelig fra kvinner, konene til dem som bruker khat, og fra dem som er aktive i moskeen.

I følge min informant er det få som vil endre den restriktive norske holdningen som gjør bruk og omsetning av khat ulovlig. Vedkommende har konkret eksempel på at loven har fått noen til å avstå fra bruk av khat i Norge på grunn av mulige arbeidsmessige konsekvenser av det å bryte den. Som rehabiliterende ide mener han at tett oppfølging fra dem som har kontroll over de sosiale ytelsene, vil være det beste. De vil også ha oversikt over og kontakt med de kontorer og instanser som kunne gi alternativer til khat-bruk, i form av sysselsetting, utdanning eller annet.

4 Skadevirkninger av khat-bruk

Forbruk og personlig historie

Vurdering av mulige skadevirkninger ved bruk av khat er en av de viktigste forutsetningene for denne utredningen. Mange bekymringer er formidla til det offentlige, og utålmodigheten har vært stor i store deler av det somaliske miljøet.

Skadevirkninger kan ikke sees uavhengig av forbruk. I beskrivelsen som kommer fram i denne rapporten, blir det lagt vekt på det informantene oppfatter som eksplosive endringer i forbruk og forbruksmønstre. Det er denne endringen som skaper det skadebildet som får somaliere til å reagere enten det er i Somalia, Somaliland eller i eksil (Nabuzoka, Faisal, 2000).

Et annet moment som betyr svært mye, er hvordan bruken av khat går sammen med personlig historie, livssituasjon, livserfaringer og påkjenninger. For somaliere i eksil er det naturlig å påpeke fire ulike faktorer som er med å øke risikoen for storforbruk av khat. Dette er faktorer som kan påføre den enkelte store helseskader uavhengig av om en bruker khat eller ikke.

- Mange har vært deltakere eller tett inn på svært dramatiske og traumatiske krigshandlinger i løpet av borgerkrigsperioden fra slutten av 1980-tallet og godt ut på 90-tallet.
- Mange har hatt traumatiske reiseopplevelser fra opprinnelseslandet til de nå er etablert i Norge. Det handler om sammensatte reiseruter der en aldri var trygg for at det ville gå bra. En somalisk kvinne var på reise i et halvt år gjennom deler av Asia før hun ble satt i fengsel i det gamle Sovjet. Hun var gravid i sjettemåned, og bare energisk innsats fra UD og en bror i Norge gjorde at hun kom hit og kunne føde sitt første barn i trygge omgivelser.
- På samme måte som det å reise utsetter en for farer, er tankene på dem som ikke kom seg ut, på dem som mistet livet på ulike måter, på dem som er i eksil eller i flyktningleirer ulike steder, og på dem som bor i Somalia under vanskelige vilkår, også en alvorlig stressfaktor.

- Det siste punktet handler om den enkeltes integreringshistorie. I hvilken grad finner en et menneskelig fellesskap som gjør at en blir ivaretatt? Hvordan lykkes en med hensyn til arbeid, utdanning? Hvordan greier en å takle utfordringene i forhold til familie, familiegjenforening, kjønnsroller? Kravene i forhold til å få til en god tilpassing i Norge er mange og sammensatte. I dette arbeidet inngår det også omfattende forventninger om økonomiske bidrag til hjemmemiljøet, eller til andre familiemedlemmer og venner som er bosatt under enda mer utsatte vilkår.

Med dette som bakgrunn går jeg inn i beskrivelsen av de skadevirkningene som har sammenheng med bruk av khat. Jeg velger å starte med helse, både den fysiske og psykiske, for deretter å se på de økonomiske og sosiale skadevirkningene.

Helseskader

Generelle helserisiki

I arbeidet med å redegjøre for helseskader er det vanskelig å finne skriftlig norsk materiale. Det er diverse artikler fra Somalia/Somaliland og fra engelsk-somalisk eksilmiljø som ligger til grunn for den informasjonen som kommer fram, samt observasjoner og erfaringer som blir gitt i samtaler med personer og organisasjoner i det somaliske miljøet i Oslo. Sjøl om det gjøres et skille mellom fysiske og psykiske helseplager, så vil det være sammenhenger og overganger mellom disse faktorene som umuliggjør et absolutt skille.

- *Munn, svelg, mage, lunge.* Når en tygger khat vil de fleste kjenne tørrhet i munn og svelg. De fleste inntar derfor store mengder te og eller mineralvann for å kompensere dette. Teen er ekstra søt, og med lange tyggesekvenser, blir det konsumert store mengder søtstoffer. Dette øker risikoen for å utvikle diabetes. Når kostholdet ellers også reduseres og forringes gjennom omfattende khat-bruk, øker faren for ytterligere skadevirkninger (Nabuzoka, Faisal, 2000). Forstoppelse og magesår er andre plager som nevnes.
- *Kreft i munnhulen.* Det er også gjort undersøkelser på om bruk av khat gir fare for kreft i munnhulen. Her er det ganske motstridende resultater som legges fram.

- Mange rapporterer om sår og betennelser i munnhulen etter bruk av khat, og misfarging av tennene er også et tydelig tegn etter lang tids khat-bruk.
- *Appetitt og sultfølelse.* Langvarig og omfattende bruk av khat gjør at mange mister matlysten og utsettes for grader av anoreksi. Dette får igjen konsekvenser for den allmenne helsetilstanden. Kroppens immunforsvar brytes ned, og en er mer mottakelig for smittestoffer.
- I en oppsummerende artikkel om khat og helseskader, blir det anorektiske momentet vektlagt med hensyn til forekomst av tuberkulose, (TB), (i Pantelis og andre, 2006).
- *Kvinner.* Den anorektiske effekten ved khat har gitt spesielle konsekvenser for kvinner. Kvinner som tygger og som er gravide, risikerer at fosteret får redusert vekt og utvikler seg svakere. Det rapporteres også at noen kvinner tygger khat under graviditeten for ikke å legge på seg.
- *Lettere barnefødsel.* I tradisjonell kunnskap om khat har det vært en oppfatning at den gir en påvirkning på livmoren slik at kvinner får en lettere barnefødsel.
- Virkestoffene i khat er påvist i morsmelk, men det er usikkert om de kan tas opp i barnet selv. (i Rawlins og andre, 2005)
- *Økt blodtrykk.* Det er gjort undersøkelser som bekrefter sammenheng mellom khat-tygging og høyt blodtrykk. Det er også gjort funn som tyder på sammenheng mellom bruk av khat og hjerteinfarkt. Denne sammenhengen kan også skyldes den omfattende røyking som følger med khat-samlingene (i Rawlins og andre, 2005).
- *Økt forekomst av astma* har blitt koplet sammen med bruk av khat, men også her er det grunn til å anta at det like gjerne skyldes røyking. (i Rawlins og andre, 2005)
- *Seksuell lyst og kapasitet.* Dette området er omfatta med stor interesse, og funnene har dreid seg om konsekvenser hos menn. Den mytiske oppfatning antyder at khat-tygging gir større seksuell lyst, mens det meste av forskning tyder på at kapasiteten settes ned. Antall sædceller blir redusert og det påvirker også mengden sæd som produseres. Det er også funn som tyder på at utstrakt bruk av khat kan føre til impotens (Elmi, 1983).

- *Gift fra sprøytemidler.* Nyere forskning viser funn av sprøytemiddelrester hos dem som bruker khat. Dette sees på som en konsekvens av at det anlegges khat-farmer i stadig nye områder og i områder der vekstvilkårene er mer marginale. For å gi raskere og sterkere vekst, og for å beskytte mot sykdom, anvendes kjemiske midler i stadig større utstrekning. Det er gitt anbefalinger om å vaske khat-buntene før de tygges, men en slik praksis strider mot den folkelig oppfatning at da gjøres virkestoffene svakere, khat'en mister sin kraft (I Rawlins og andre, 2005).

Søvn

Det er ingen uenighet om at khat-tygging påvirker søvn. Tradisjonelt var imidlertid tidsrammene svært regulert og khat-seremoniene var avslutta så tidlig på kvelden at virkestoffene var ute av kroppen, og en kunne forvente normal nattesøvn. Nye brukermønstre med mer khat og tygging over lengre tid har gjort søvnplagene tydelige for mange. Den sentralstimulerende effekten gjør en lett euforisk og oppstemt, (jfr. manges erfaring med sein kaffedriking), og jo mer en tygger, jo lenger vil kroppen utsette naturlig trøtthet. Mange kompensere dette med å ta inn midler med motsatt virkning. En drikker alkohol eller tar søvnmedisiner/tabletter for å få sove. Dette gir ingen god og naturlig søvn, men kan i stedet være med på å gi ekstra problemer. For storforbrukeren som tygger flere dager i trekk, er langvarig søvnløshet et problem som også kan utløse dramatiske tilleggspørsmål i form av psykotiske tilstander (Odenwald og andre, 2005).

Psykisk helse

Undersøkelser blant dem som tygger khat, om hvilke skadevirkninger de er redd for, gir oftest referanse til psykiske helseplager. Det er også på dette området at forskningsaktiviteten har vært størst. Til tross for dokumentasjon av omfattende skadevirkninger er det ingen som vil hevde en direkte sammenheng mellom khat og de skadene som rapporteres. Khat nevnes som regel som en utløsende årsak, både i forhold til alvorlige og mindre alvorlige symptomer. Skadevirkningene som rapporteres er innenfor et svært bredt spekter, fra tunge psykotiske tilstander til små stemningsskifter i humøret.

Kontrasten til den positive beskrivelsen av lett euforisk stemning og god sosialitet er slående.

En større undersøkelse fra Somaliland (Odenwald og andre, 2005) påviser sammenheng mellom omfattende bruk av khat og alvorlige psykiske lidelser. Det dreier seg om gjentatte psykoser med hallusinasjoner og med sterke paranoide trekk. Personer med direkte krigserfaringer rammes spesielt, men også for gruppene overlevende og for dem uten slike erfaringer er det tydelige funn. Jo mer khat som brukes, jo oftere den brukes, jo større er sannsynligheten for å utvikle psykiske helseplager. Tidligere forskning har vært tvilende til at de relativt små verdiene av amfetaminlignende stoffer kunne gi omfattende skader. I undersøkelsen framkommer det materiale som gir grunn til å tenke nytt. Deres viktigste konklusjon er at når virkestoffene i khat blir i kroppen over lengre tidsrom, så vil også forholdsvis små doser kunne gi alvorlige skader. Nye rapporter om khat-bruk handler nettopp om hyppigere bruk, og at tiden det tygges er blitt vesentlig utvidet. Om en setter sammen ny viten og ny praksis, er det grunn til å tro at skadevirkningene vil øke, og at økningen blir spesielt dramatisk i forhold til omfanget av psykiske skader.

Jeg har tidligere gitt en beskrivelse av ei gruppe med omfattende psykiske problemer som er en del av miljøet i huset på Grønland. Personer i hjelpeapparatet som har best kontakt med dem, legger imidlertid vekt på at det er andre faktorer enn khat som er viktigst i deres sykdomsbilde.

- *Tristhet, depresjon, isolasjon.* Det er bakrusen som ofte beskrives som det vanskelige. Bruk av khat ser ut til å ha den egenskapen at den etterlater brukeren i en tilstand der en blir svært sårbar for de triste sidene ved eget liv. Det kan kanskje beskrives som inntak av egen elendighet, og konsekvensene vil være grader av tristhet, depresjon og fortvilelse. De sosiale ferdighetene går i stykker, det sosiale nettverket krymper, isolasjon og marginalisering lager en negativ spiral som gir ytterligere psykisk uhelse som resultat (Havell, 2004).
- *Stemningsskifter og uforutsigbarhet.* De som lever nær en khat-bruker legger vekt på de uberegnelige stemningsskifter som bakrusen gir. Etter netter med lite søvn, uregelmessig og manglende kosthold, kan mange melde om økt irritabilitet, og at de må

beskytte seg sjøl og eventuelle barn for de humørsvingningene som bruken av khat fører med seg. Mange legger også vekt på at den personlig hygiene neglisjeres hos dem som tygger sammenhengende over en periode.

Sosiale og økonomiske konsekvenser

Økonomi

Mange somaliske enkeltpersoner og familier lever på knappe økonomiske ressurser. Når prisen på khat er så høy som den er i Oslo, får dette store konsekvenser for dem som bruker khat, eller for dem som har en i familien som bruker khat. En uforholdsmessig stor del av inntekt, økonomiske tilganger går til khat. For en storforbruker kan det dreie seg om opp til 2000 kr i uka. Når dette tas inn i en familiesammenheng, blir det ekstra truende. Fra to av de familiene jeg har vært i kontakt med, har det imidlertid vært påpekt at khat-brukeren ikke har bedt om familiens penger til kjøp av khat. De har ikke rørt «barnas melk».

Spilleavhengighet

Jeg har også fått flere meldinger som tyder på at det er sammenheng mellom bruk av khat og spilleavhengighet. Med svært begrensa økonomiske ressurser blir det flere som tyr til automatene som en mulig finansieringskilde. For de fleste skaper dette bare enda dårligere økonomi og i tillegg pådrar de seg et nytt problemområde. En slik sammenheng mellom automatspill og dårlige økonomiske forutsetninger er nå blitt allmenn kunnskap, og det er ikke unaturlig at dette også får plass når den økonomiske siden ved khat-bruk skal vurderes.

Tidsaspektet

Tid blir et nøkkelbegrep. Å tygge khat i det omfang som blir rapportert for storforbrukerne, lar seg ikke forene med innsats til fremme for egen karriere, enten det dreier seg om utdanning eller arbeid. Det er umulig å gjennomføre en utdanning, og det er umulig å være arbeidssøkende eller holde på et arbeidsforhold. På denne måten lages en svært negativ spiral som blir en hovedfaktor til manglende integrering. Avhengighet til økonomiske bidrag fra det offentlige blir befesta, og for noen blir dette en strategi av mer og mer omfattende karakter. På khat-kafeen blir

en mer oppdatert på interne somaliske forhold, og det er lettere å fokusere på felles erfaring med hvor vanskelig eller håpløst det er i Norge, enn på jakten etter nye muligheter.

Tid og familie

Mange av dem som har et stort khat-forbuk, er familiefedre. I familien vil khat-tid konkurrere med tid til omsorg, tid til oppfølging av barna, foreldremøter enten det er i barnehage eller på skole. Dette er faktorer som også har stor betydning for integrering. Det organiserte livet rundt barna er tillagt stor betydning i en norsk sammenheng, og det å melde seg ut i forhold til slike verdier skaper ringvirkninger på flere felt. Fravær av far, fravær av omsorg, fravær av mannlig rollemodell og av hardt tiltrente økonomiske ressurser.

De påkjenningene som dette fører med seg i en familiekontekst, er en vesentlig årsak til skilsmisser. Kvinnelige informanter og representanter for ulike somaliske foreninger og organisasjoner er samstemte i en slik vurdering og mener at khat inngår som en av de viktigste faktorene i familieoppløsninger.

En familiehistorie

En somalisk kvinne levde i mer enn to år med en ektemann som hele tida prioriterte khat-miljøet framfor familien. For dette miljøet var han tilgjengelig. Om noen var på døra eller på mobilen, var veien ut lett og kort. I familiesammenhengen skapte dette en rekke stressfaktorer som prega samværet. Det uberegnelige var det verste, aldri å kunne vite når han gikk eller når han kom. Hun hadde sjøl mista faren sin i ung alder og så det som viktig at barna kunne ha en far som også bekrefta at han ville være en viktig person i deres liv. Hun måtte produsere alternative fortellinger for å gi mannen mulighet for en ærefull retrett. Hun måtte forklare hvorfor pappa var syk, sov, ikke var hjemme, ikke kunne bli med på foreldremøter, ikke kunne være sammen med dem. Hun måtte også unngå diskusjoner med tydelig konfrontasjon. Da ble ektemannen oppfarende og truende. Som en god ting nevner hun at hun ikke trengte å slåss for å beholde pengene. «Han stjal aldri barnas melk». Men hun måtte slåss for å kunne disponere tida slik hun mente det var best. Hun

måtte organisere familien med transport til barnehage og skole, gjøre innkjøp og forberede måltider, sørge for egen yrkesutdanning der alt måtte gjennomføres på studie/arbeidssted. Om egne studier kom foran den oppmerksomheten mannen krevde, gjorde det situasjonen enda verre. «Jeg trengte alltid en ekstra arm, men den var aldri der.» For han var tid og døgnrytme knytta til når khat-leveransene kom. Han var også en del av hennes bekymringer. Hver morgen han ikke var hjemme, ringte hun for å få en bekreftelse på at han var i live. Hun hadde ingen å dele bekymringene med. I en periode da ett av barna var alvorlig syk, måtte en slektning langt unna sykmelde seg for å være en familiehjelper. Sin egen mann stolte hun ikke på.

Påkjenningene førte til muskelspenninger og mye kroppslig smerte, etter hvert også til skilsmisse. Livet som alenemor med store omsorgsoppgaver for barna og for egen yrkesutdanning ble faktisk lettere når det usikre og uforutsette ble borte. Hun mener likevel at den energien hun investerte i at barna ikke skulle bli en del av konflikten mellom de voksne, la grunnlaget for at far og barn også kunne gjenforenes. Etter to år kom han tilbake som omsorgsperson og far, og i tillegg som en viktig samarbeidspartner og venn. Det var barna som insisterte og ville ha kontakt med pappa, og sammen med en ny orientering mot moskeen og miljøet der førte dette til at det ble etablert ny kontakt.

I hennes historie er ikke khat en endimensjonal faktor. Khat har ikke spilt samme rolle gjennom hele ekteskapet. Det var perioder når mannen var i arbeid, som var gode. Hun legger vesentlig vekt på de frustrasjonene som vokste fram av manglende arbeidsmuligheter og dermed også manglende mening i tilværelsen.

Det er også et poeng å ikke se på den som tygger khat, bare som en som påfører andre i en familie problemer, enten det er barna, ektefellen eller andre slektninger. En slik praksis rammer også den som tygger. Han mister og blir fratatt vesentlige goder. De verdier og den bekreftelse som ligger i det å ha en god relasjon til barn og familie har stor betydning. I de rehabiliteringshistorier jeg er blitt fortalt, har disse momentene vært de viktigste for å endre livsstil og prioriteringer.

5 Holdninger til khat

Holdninger til khat fra somaliske grupper og organisasjoner

Det er mange somaliske organisasjoner som tilkjennegir sitt syn på khat, og de er entydig forbundet med en negativ og svært restriktiv holdning. Når khat-bruken gjøres til gjenstand for moralske vurderinger, kommer en ikke utenom moskeen.

Moskeen

De fleste somaliere regner seg som muslimer, og de har et aktivt forhold til sin religion, enten de tygger khat eller ikke. Moskeen har gått tydelig ut og kunngjort sin misnøye med at lovforbudet mot khat ikke håndheves, og de anklager myndighetene for likegyldighet i et spørsmål som får store og negative konsekvenser for somaliere i Oslo og Norge.

Det litt ironiske utgangspunktet at khat var et middel til å holde seg våken under koranlesing, har ingen aktualitet i dag, og i alle fall ikke i Norge. Lovverket er også noe som skal respekteres i det land en bor, uavhengig av om staten er sekulær eller er fundert på lovgiving som har koranen som viktigste kilde. En av forstanderne ga uttrykk for stor bekymring over situasjonen i Oslo i dag.

I arbeidet mot khat generelt vektlegges en fatwa (en uttalelse) fra en ulima (en samling religiøse ledere og andre kunnskapsrike personer). Det foreligger en slik autorisert uttalelse som den somaliske moskeen bruker som grunnlag i sitt arbeid mot khat. Khat betraktes her som et rusmiddel på linje med alkohol og hasj, og er haram (forbudt). I den etiske vurderinga legger de vekt på at bruk av khat fører til flere onder som alle kan knyttes til det å *sløse med*, ødsle med, at en kaster bort verdier det er mangel på, og som en i stedet burde arbeide hardt for å tilegne seg mer av.

- Det viktigste er kanskje at en *sløser med tid*. Den tiden en skulle bruke til å være sammen med familien, lage et godt hjem, få et godt forhold til barna sine, brukes på unyttig samvær med andre

menn. Det tar også fokus bort fra det å ta utdanning eller søke arbeid.

- Khat fører til at en *sløser med penger* som ellers kunne komme familien til gode. Det gjør det også vanskelig å støtte familie og slektninger i hjemlandet.
- En *sløser med egen helse*. I stedet for å ta vare på kroppen vil det føre til at kroppen brytes ned. Også den seksuelle siden betones. En mister kraft og vil være mindre i stand til å tilfredsstille sin ektefelle og få barn.

En forstander uttrykte det slik:

I arbeidet for å være/bli et godt menneske er det to viktige faktorer som spiller inn, den ytre motivasjonen og den indre motivasjonen. Slik forstanderen ser det, har det norske samfunnet et system med lover til beste for sine innbyggere, og det politiske og sosiale arbeidet baserer seg på å gi gode oppvekst og levevilkår. Måten et land organiserer seg på er en del av den ytre motivasjonen. Den indre motivasjonen handler om å leve i tråd med den muslimske ånd og tro, og de krefter som gjør at en ikke får til dette er av det onde. For somaliere i Norge er bruk av khat en slik faktor, og det er underlig at ikke samfunnet anvender lovverket i større grad for å rette på slik praksis.

I moskeen har de forskjellige underkomiteer. I en av dem, sosialkomiteen, tar de opp mange av de problemene som er forbundet med khat. De har meglingsamtaler med ektepar som er i ferd med å skilles, og i mange av disse samtalene opplever de at khat er en vesentlig problemfaktor. Khat-bruk blir tatt opp i moskeens interne undervisning, og imamen vektlegger det under fredagsbønnen. Medlemmer av sosialkomiteen har flere ganger vært innom khat-kafeen for å framføre sine synspunkter og oppfordre dem som er der til å endre livsstil. De som tygger khat betraktes også som muslimer, men khat-bruken har ført dem inn på et sidespor i livet som gir dårlige resultater. Forstanderen hevder at flere som har slutta å tygge khat har gjort det fordi de har tatt ny kontakt med moskeen, og fordi den religiøse forankringa er blitt viktig i livet deres.

Moskeen nyter stor tillit, og den blir betrakta med stort alvor av de aller fleste. Men den og miljøet omkring den inngår også i en egen

diskurs der det religiøse forenes med politiske og sosialpolitiske temaer som har både lokale, nasjonale (norske og/eller somaliske) og globale elementer i seg. I et besøk på Grønland like etter fredagsbønnen var det lett å bli slått av det store antall somaliere som kom ut av en annen moske enn den erklært somaliske. Denne er ledet av muslimer fra et nordafrikansk land og står i en litt annen tradisjon. Om den har like poengterte synspunkter på bruk av khat, har det så langt ikke vært mulig å fastslå.

I argumentasjonen for og imot khat kan det se ut som om motsetninger mellom det religiøse og det etniske får betydning. De som tygger viser til det somaliske, og de som bekjemper viser til det muslimske. At slike identiteter brytes er kjent fra andre sammenhenger og er blant annet berørt i en artikkel av Katrine Fangen om somalieres strategier for integrasjon i Norge (Fangen, 2006, 1).

Somalisk velferdsforening

Det er mange organisasjoner og grupper som på ulike måter representerer initiativ overfor det norske samfunnet. Said Farah er leder for en av de største gruppene, en velferdsforening som mest rekrutterer personer fra Somaliland. De er opptatt av mange andre spørsmål enn khat, men har markert et tydelig standpunkt i saken. De som bruker khat er velkommen i foreningen, men ikke om de har med seg khat. Da vises de bort. Noen av dem som vanligvis sitter på khat-kafeen, har karakterisert velferdsforeningen som «rehabiliteringen», så det er tydelig hvordan de oppfattes. Organisasjonen legger vekt på at det de reagerer mot, er misbruk av khat, og at det nå er mange som bruker khat på en helt annen måte enn det som var tradisjonen. Dette går spesielt utover det å søke arbeid eller være i utdanning. Said Farah hevder at de tradisjonelle mekanismene som regulerte bruken, er borte, eller fungerer dårlig. Tygging av khat gjør at integreringen og tilpassingen til det norske samfunnet går dårlig eller ikke går i det hele tatt.

Jeg stiller spørsmålet om hvordan to sterkt motsatte syn opprettholdes i et forholdsvis oversiktlig somalisk miljø i Oslo. Hvordan kan khat-bruken eksistere, og til og med vokse, når de toneangivende i miljøet, samt de religiøse lederne, er så entydig negative i sine holdninger?

Said Farah gjør et poeng av at de liberale og de konservative miljøene ikke møtes, de kommuniserer ikke med hverandre. Tildels virker det som de unngår hverandre. En kjenner til hverandre, og mange vil jo også ha samme tilhørighet til klan og familie, men de omgås ikke. Begge grupper vet hva den andre mener, men en unngår konfrontasjoner. Den som vil fortsette å tygge khat, går for eksempel ikke i moskeen.

Dette kan minne om beskrivelser fra norsk kulturhistorie, mellom de som gikk på Bedehuset og de som gikk på det mer «frilynte» Ungdomshuset. Motsetningene var tydelige for ikke å si betydelige. Begge steder hadde sine gjenkjennelige aktiviteter som gjerne ble både karakterisert og karikert av den andre. Et slikt skille ga også mulighet for å opprettholde mytene om hverandre.

I skildringen av huset på Grønland er det grunn til å tro at nyanseene fort kan bli borte, og at miljøet tillegges enda flere negative trekk enn det er grunnlag for.

Foreningen for somaliske kvinner og barn

Lederen for denne organisasjonen, Zahra Ali Osman, kom til Norge tidlig på 1980-tallet. Hun sier at hun kjenner et visst vemod og tristhet når hun tenker på de problemene som khat fører med seg i dag holdt opp mot bildet hun bærer på fra den første tida i Oslo. Hun betrakter khat-problemene som et uttrykk for en vanskelig omstilling. De som skal etablere seg i Norge, blir kasta inn i en situasjon med enorme krav til endring over kort tid. Da kan ting fort gå galt:

Omstillinga dreier seg om ny arbeidsdelig i hjemmet, ny forståelse av kjønnsroller, å bli satt på skolebenken, skaffe seg utdanning, arbeid og husvære. Det kan se ut som om det er mennene som rammes hardest, og som lettest melder seg ut av konkurransen om å lykkes i nye omgivelser. Noen velger rollen som sosialklient som strategi, og hyppig khat-tygging blir en av måtene å vise det på.

For organisasjonen er oppgavene knytta til veiledning og rådgiving, der de som har mest erfaring gir videre til dem som er nyankomne. De satser på en forebyggende profil, og vil gjerne bidra til gode råd om det å fungere i det norske samfunnet. Blant annet kan de bidra til et positivt

og mer tillitsfullt syn på de hjelpeinstansene som finnes. Som eksempel nevner hun barnevernet. Svært mange har et anstrengt og negativt syn på denne institusjonen, men hun framhever positive trekk. De bidrar med ressurser til familier i krise. De kan lage støttegrupper for barna, de kan bidra økonomisk slik at det er mulig å legge til rette for gode ferieopplevelser.

I tida etter det såkalte «trikkedrapet» opplevde mange somaliere den negative medieomtalen som stigmatiserende. Zahra var, sammen med andre somaliske ressurspersoner, i flere samtaler med tanke på å få til en nettverksgruppe der både kvinner og menn kunne komme med bidrag i den offentlige debatten, og at de ikke bare skulle ytre seg i forbindelse med negative hendelser. Gruppen er så langt ikke i funksjon, og det beklager hun. Hun hevder videre at det er viktig å få fram somaliske stemmer for å kommentere det som rører seg i det somaliske miljøet og også for å gi innspill i den allmenne norske samfunnsdebatten.

Zahra framholder at all bruk av khat er misbruk, men at det er mange fine mennesker i kafeen på Grønland som burde komme inn i helt andre opplegg. Hun mener politiet kunne vært langt mer aktive i sitt arbeid mot khat. Kanskje flere kunne kjenne et press på å komme inn i et annet miljø. Hun har stor tro på moskeens rolle i denne sammenhengen. De har tillit hos de fleste. Rehabilitering handler om å skape alternativer til miljøet på Grønland slik at flere velger å bruke ressursene de har på en konstruktiv måte.

Primærmedisinsk verksted (PMV)

Dette er en litt annen type organisasjon. Den er et tiltak under Kirkens Bymisjon som har henvendt seg til ulike innvandrergupper. Arbeidet har først og fremst vært relatert til kvinnegrupper, der de har fokus på en løsningsorientert og dialogskapende profil. De ulike innvandrergruppene har ut fra dette laget egne foreninger som retter seg mot den enkelte minoritets sin gruppe.

Ayan Yasin er en av lederne i den somaliske underorganisasjonen. Hun sier at de får mange henvendelser til senteret fra kvinner som opplever store problemer med ektemannens khat-bruk.

Også de legger vekt på hvor annerledes dette spørsmålet ter seg i en norsk kontekst, sammenlignet med det de oppfatter som «slik det var». Gamle holdninger til khat må byttes ut.

De møter dobbeltarbeidende kvinner som sliter med økonomi og familiesamhold. Mange er i skilsmisssituasjon, eller vurderer skilsmisse. De kommer tett inn på den enkelte familie, og gjennom sitt nettverk av «naturlige hjelpere» tar de på seg meklingsoppdrag om begge ektefellene er enige i det.

Det legges stor vekt på veiledning, informasjon og rettighetstenking i en situasjon der barn og familie utsettes for store påkjenninger, blant annet som en konsekvens av khat-bruk. Deres mål er at dette kan gi den enkelte kvinne eller familie et godt og informert grunnlag for å foreta reelle valg i slike vanskelige situasjoner. De har erfaring med at khat-bruk og spilleavhengighet går sammen, og det å finne økonomiske løsninger som beskytter de andre i familien blir viktig.

PMV er også det eneste stedet som driver systematisk veiledning for menn. De har oppretta noe de kaller for «smart-grupper», og for tida er det drøyt ti personer som deltar der. De har tatt opp mange allmenne problemer og forhold, og khat har også vært en del av diskusjonen.

Ayan beskriver selve organisasjonsprofilen de er en del av som interessant, og mener at den paraplymodellen de er en del av gir et spesielt godt grunnlag for å bygge opp viktig og relevant kompetanse.

«De liberale»

Det finnes ingen somalisk organisasjon som tar et aktivt standpunkt for legalisering av khat, men det finnes somaliere som vedkjenner seg et liberalt syn på khat. De mener det gir få skadevirkninger å tygge khat, og at dersom det brukes innenfor ei tradisjonell ramme, så vil det gjøre livet rikere og bedre. «Du vet ikke hvor hardt det er å ha mista hjemlandet sitt,» var en kommentar fra en ganske ung mann. For han er det å bruke khat en måte å mildne dette savnet på. Han har ingen fortid som khat-bruker i Somalia, men likevel er det tradisjonen derfra som gir mening til det å tygge khat. Han kan gjøre det i en leilighet der han nå bor sammen med sin far. Da inngår det i en sammenheng der han er sammen med vennene sine. De tygger, prater, hører på musikk eller ser på fotball. Vedkommende er i arbeid, og ser ikke sitt eget khat-bruk

som truende med hensyn til økonomi eller helse. Det inngår i en naturlig balanse av elementer som er med på å gi et godt liv for somalisk ungdom i Norge.

Denne unge mannen tror også at svært mange av de somaliere som uttaler seg mot khat, og som ivrer for et mer energisk politiarbeid, egentlig har stor sans for khat, at de benytter det sjøl i enkelte sammenhenger, eller at de i alle fall ikke er motstandere av khat i seg sjøl om det brukes på en moderat måte. Motstanden fremstår, i hans øyne, som en del av det å opptre politisk korrekt, der det også er viktig å ta avstand fra den bruken og den problematferden som misbruk av khat fører med seg.

Flere somaliere gir uttrykk for at de setter pris på Norge som et sted der det liberale alternativet er en mulighet. At khat gjøres kriminelt blir motsetningsfylt og samsvarer ikke med det dominerende synet i forhold til andre moralske spørsmål. Noen insisterer på at khat burde sammenlignes med alkohol, og da framstår det på en helt annen måte. Nordmenn kan nyte alkohol uten å bli kriminalisert, og eventuelle skadevirkninger blir tatt opp i en åpen samfunnsdebatt. Slik khat betraktes nå, bekrefter det retten til definisjonsmakt som den sterkeste alltid kan hevde, men det gir også en form for ydmykelse av ei etnisk gruppe og deres tradisjonelle rusmiddel som resultat. «De burde respektere khat», kommer det litt indignert fra en somalisk mann. Så deler han minner og assosiasjoner:

Jeg kan høre lyden av esler som tripper av gårde, og gutter som kommer bak, de roper eller nærmest jubler. Lyden blander seg med utrop til dagens første bønn. De nærmer seg slutten på dagens etappe, fra khat-områder inne på etiopisk område, de nærmer seg målet. For dem er det penger, oppgjør og tanker om hva de kan byttes til. For mottakerne er det gleden over dagens første khat, «*ijabane*», grønnfargen, friskheten. Enda et ord for khat kommer: «*qode*», den er myk, mer som blomsterknopper.

Et tilleggssukk:

Hvorfor er det ikke mulig å gjøre kafeen til et trivelig sted, med bedre hygiene og finere interiør, der det går an å være sammen på en god og somalisk måte.

En slik liberal innstilling er kanskje knyttet til den urbane liberale livsstilen som vokste fram under Siad Barres første regjeringstid. Hans politikk hadde sterke endringstrekk som utfordra dominerende klan-tankegang og det religiøse lederskapet, og den gjorde det også mulig å ta alternative valg i mange spørsmål om moral og livsstil.

Å fastholde et liberalt standpunkt er vanskelig når bruk av khat er ulovlig. En kvinnelig informant ga til kjenne at dersom hun ikke hadde fått sterke personlige erfaringer der mannens bruk av khat holdt på å ødelegge familien hennes, ville hun også tatt, eller mer presist, beholdt sitt liberale standpunkt i forhold til khat. Nå var det umulig. Kanskje kan en se et slikt utsagn som en kommentar om at det liberale standpunktet forutsetter at en er spart for slike opplevelser, og at en positiv referanse til khat bare er mulig når bruken er under kontroll og lar seg kombinere med både jobb og et trygt familieliv.

Poenget om ydmykelse og skam er tatt opp i andre sammenhenger av erfarne forskere. Både Katrine Fangen og Ada Engebrigtsen har vektlagt slike begrep når de har beskrevet det kulturmøtet som skjer mellom somaliere og det norske samfunnet (Engebrigtsen, 2006, Fangen, 2006, 2).

Holdninger fra «det norske samfunnet»

Lovlig – ulovlig, juridiske betraktninger

Det er et svært sammensatt og litt forvirrende bilde som kommer fram når en ser på det norske samfunnets syn på khat-bruk. Det internasjonale samfunnet har aldri oppnådd enighet i synet på khat, og de enkelte land legger vekt på ulike ting når de plasserer og kategoriserer khat og virkestoffene på sine nasjonale lister. WHO har det på sin liste over narkotiske stoffer, men vil ikke gi et entydig råd om å gjøre khat ulovlig. Den vakkende holdningen har gitt som resultat at det er opp til hvert enkelt land å vurdere et eventuelt lovforbud. Dette kompliserer et internasjonalt samarbeid omkring regulering av khat. USA har ført opp virkestoffene og dermed khat som vekst på sin liste over illegale rusmidler. Her gis det samme status som heroin og kokain, og beslag straffes deretter. Nederland og England har så langt ikke gått inn for et lovforbud. Dette er land med et stort antall personer fra Somalia og

Yemen, og begge landene er viktige transittland for videre distribusjon av khat. I England har en statlig komité vurdert dette spørsmålet på nytt og levert sin innstilling så seint som i desember 2005. Den tar på alvor de negative sidene ved bruk av khat, men gjør det klart at de ikke endrer holdning i lovspørsmålet. I Norge ble khat forbudt i 1989, mest som et resultat av at en fulgte anbefalinger fra FN/internasjonale konvensjoner. På den tiden var det svært få somaliere i Norge, og det er ikke sannsynlig at det fantes bruk eller omsetning av khat.

Historisk sett er det interessant å legge merke til at khat har vært forbudt i de områdene der bruken nå er mest omfattende. I Britisk Somaliland ble khat forbudt så tidlig som 1921, og i Aden, som den gang var et britisk protektorat, kom det forbud i 1957 på grunn av de sosiale og økonomiske problemer bruken førte med seg. I 1934 ble khat forbudt i Kenya. (Elmi, 1983)

Vurdering av lovforbud som virkemiddel

Måten khat er behandlet på juridisk i England og Norge representerer ulike holdinger og perspektiver som kanskje gir konsekvenser i det videre arbeidet omkring khat.

I England har en så langt ikke tatt i bruk lovverket i forhold til khat. En går likevel inn i de problematiske sidene ved khat og tar stilling til de sosiale, medisinske og økonomiske konsekvensene som bruk av khat fører med seg. Et moment som tillegges vesentlig betydning, er at khat-handelen vurderes som «low profit business». Et lovforbud vil endre dette. Khat vil bli vesentlig dyrere, og handelen blir følgelig mer attraktiv for de syndikater og grupper som organiserer den tynge handelen med narkotiske stoffer.

Når lovverket anvendes slik det er gjort i Norge, og det blir den offisielle politiske løsningen, så lener en seg til politi og påtalemakt i håndteringen av det som har med khat å gjøre. Det er de som blir offentlige forvaltere av khat-området. Når et økende antall somaliere kommer til Norge, og omsetning av khat blir tydelig, er det politiet som blir møtepunktet og ikke andre deler av offentligheten som helsevesen, sosialkontor, barnevern, boligkontor eller andre instanser. En slik praksis ville også gitt en annen offentlig debatt om khat.

Bruk av khat har vært motivert ut fra helt andre årsaker enn å komme på kant med det samfunnet en gjerne ville etablere seg i. Når en så blir kriminalisert ved enhver befatning med en tradisjonsrik vekst, oppleves avstanden mellom det forbudte og aksepterte som urimelig stor. På denne måten blir khat-bruk et eksempel på kulturkonflikt og krysspress mellom det norske og det somaliske miljøet. Det ser også ut til å skape store motsetninger internt i det somaliske miljøet, og kanskje er det grunn til å anta at lov/ikke lov-momentet bidrar til noe av den polariseringa en ser. For enkelte somaliere blir det svært viktig å ta avstand fra bruk av khat, og de som rammes av det de oppfatter som en nedlatende og fordømmende holding, kjenner dette som en ekstra byrde.

Politiet – deres profil og begrunnelse for den

I samtale med politiet bekrefter de at de prioriterer å ha kontroll over miljøet, de har samtaler med sentrale personer der, de vurderer faren for nyrekruttering som liten, og sammenhengen mellom denne virksomheten og annen tyngre kriminalitet oppfattes ikke som betydelig. Det minst vanskeligste for politiet ville være å stenge khat-kafeen på Grønland, men hva så? Representanter for politiet har gitt uttrykk for at overdreven bruk av khat inngår i andre og mer omfattende problembeskrivelser. Det handler om mangel på arbeid, dårlige boligforhold, omfattende familieproblemer eller dårlig håndtering av de krav som stilles for å få til en vellykka etablering. Politiet har representanter i grupper og utvalg som allerede har tatt tak i noe av dette, og de ser på seg sjøl som en konstruktiv samarbeidspartner i møte med både somaliske og norske miljøer. De kjenner seg urettferdig hengt ut i diverse medieoppslag, og noen gir uttrykk for en følelse av å bli svikta av andre sektorer i det offentlige apparatet.

Kanskje har denne måten å lene seg til politiet og lovverket på gitt underskudd på andre reguleringsmekanismer og samtalemuligheter. Det arbeidet som gjøres gjennom denne rapporten, kan kanskje leses som et tegn på nettopp det. Flere av de kontorer og instanser som yter tjenester til den somaliske befolkningsgruppa, har allerede sett disse signalene og satt i gang ulike tiltak. De kjenner til de problemområder som eksisterer og har et ønske om å se på de sosiale konsekvensene av å bruke khat. Da vokser det også fram behov for andre reaksjoner og tiltak enn

det politiet kan bidra med. Det handler om tiltak for ungdom i risikosonen, prosjekter for økt sysselsetting, nye boligprogrammer, eller nettverkbaserte familieprosjekter. Fra de samme instansene gis det uttrykk for forventninger om at en slik innsats må bli en integrert del av en helhetlig og bevisst politikk.

Det går an å stille spørsmål ved om ikke denne tiltaks- og prosjektiveren i det offentlige hjelpeapparatet kan sees i sammenheng med et svært tidlig lovforbud mot khat.

Inntrykk fra media

Khat og «moral panic»

I forhold til det norske samfunnet har nok det mest karakteristiske vært at holdninger til khat ikke har kommet til syne i en åpen og omfattende debatt. Diskusjonen eller diskursen framstår som ganske endimensjonal så langt. Kanskje er det naturlig igjen å vise til lov og lovverk, og at et slikt utgangspunkt ikke har vært det mest konstruktive for å ta inn bredden og nyansene i en praksis som er fremmed for det norske samfunnet, og som en nå først og fremst møter med å se på alle de negative konsekvensene av den.

Allerede i forordet til denne rapporten henvises det til medieoppslag i løpet av det siste halve året. Både Brennpunktprogrammet fra mars 2006, og oppslaget i Aftenposten fra 31.5.06, fokuserer på det skandaløse i situasjonen, og det skandaløse blir knytta til ei etnisk gruppe, somaliere. Grappa framstilles som spesiell: de har sitt eget rusmiddel som betraktes som narkotika, det tygges rett utenfor politistasjonen, mange går til grunne, og ingen gjør noe med det.

«Moral panicing», moralsk panikk/forargelse, er et begrep fra sosiologien, først tatt i bruk av Stanley Cohen (Cohen, 1980), som fanger opp noe av en slik reaksjonsmåte overfor et tema der innholdet skaper både moralsk indignasjon, bestyrtelse, utrygghet og angst. Situasjonen beskrives som dramatisk, og det farlige eskalerer. Ekspertes kalles inn. Nå må noe skje fort! En somalier kommenterte beskrivelsene i media og brukte uttrykket «De hylér uten å se hva som blir gjort.» Kravet om tiltak kommer både fra det norske og det somaliske miljøet, og er motivert ut fra en bekymring om at det ikke blir gjort nok. Men

slike beskrivelser oppfattes lett som stigmatiserende for ei mye større gruppe enn den bekymringen var ment for. Moralsk panikk fører ofte til at fokus rettes mot det skandaløse, og at de viktigste dimensjonene ved saken blir underkommunisert. Dette gir ofte dårlige og lite relevante tiltak som først og fremst er ment for å berolige mediene.

Khat og alkohol

Et nytt oppslag i Aftenposten Aften 13. juni 2006 bringer inn noen nye synspunkter. Det er et innlegg fra en som arbeider ved en av rusinstitusjonene i Kirkens Bymisjon. Vedkommende har sett tidligere oppslag og kjenner seg beklemmt av denne debatten og av en redaksjonell linje som velger å sette et kritisk søkelys på khat, men som samtidig har en svært aksepterende holdning til alkohol, og som oppfatter ethvert forsøk på begrensning av tilgang til dette stoffet som formyndersk.

Den ene debatten illustrerer den andre. De dilemmaer og imperativer som er knyttet til khat-bruk er like relevante for alkoholbruk, men dette blir ikke problematisert på samme måte fordi alkohol er et kulturelt akseptert nytelsesmiddel, mens khat knyttes til noe fremmed.

Innlegget illustrerer at en får svært ulikt resultat om en betrakter khat som et nytelsesmiddel på linje med alkohol eller som et narkotisk stoff. Som nytelsesmiddel inngår khat i den samme diskursen som alkohol, men som narkotika blir det kriminalisert, og man lager større avstand mellom «oss og de andre», de fremmede forblir fremmede.

Samfunnsviteren Bourdieu brukte begrepet *doxa* for å begrepsfeste den praksis som det ikke settes spørsmålstegn ved i et samfunn, det som blir tatt for gitt (Bourdieu 1977). Det norske folks forhold til alkohol, slik det ter seg i en mediakontekst, ser ut til å fanges av dette begrepet, forholdet til khat gjør det ikke.

En somalier i Norge hadde tatt konsekvensen av denne dobbeltheten. Han kom med følgende kommentar:

Livet er ikke bare arbeid, forpliktelser og søvn. En må ha det litt gøyalt også. Jeg har lært meg den norske måten å feste på. Jeg har begynt å drikke alkohol.

Det er mulig å ta for seg khat uten å gå tungt inn i disse spørsmålene, men jeg ser det som relevant at de antydes.

6 Rehabilitering og tiltak

En naturlig tanke etter en beskrivelse av omfattende skadevirkninger ved bruk av khat er å etterlyse rehabiliterende opplegg. Finnes de, og hvilke elementer inngår i en eventuell rehabilitering? Med disse og andre beslektede spørsmål ble det tatt kontakt med noen i det apparatet som vanligvis står for behandling der det er snakk om rus og avhengighet: Blå Kors og A-senteret i Kirkens Bymisjon. Svaret var ganske entydig: Det finnes ikke noe behandlingsapparat for khat-avhengighet, og så langt er det ingen institusjoner som har kjent noe ansvar for å utvikle noe. Jeg tror at dette reflekterer flere forhold.

Rehabilitering – erfaringer fra England

De som har problemer med khat, henvender seg ikke til vanlige rusinstitusjoner. Heller ikke for dem som har personer i sin familie eller sin omgangskrets med problematisk khat-bruk er dette naturlig. Problematisk livssituasjoner, der khat spiller en rolle, håndteres av familie, av venner, av det private nettverket. En dominerende forståelse hos de fleste som tar ansvar i slike sammenhenger, er at et stort forbruk av khat tyder på at det er et annet problem som må løses først. Rusomsorgen er selvfølgelig mangfoldig, men i store deler av det somaliske miljøet oppfattes den som degraderende, og å komme inn under rusomsorgen gir en opplevelse av håpløshet som mange vegrer seg mot. Khat ansees ikke som et rusmiddel på linje med alkohol, heroin, kokain eller andre tyngre stoffer. Mange kan komme med en erkjennelse av at deres bruk av khat gir problemer, og at de gjerne vil inn i et annet og mer positivt livsspor, enten det handler om familie, økonomi, eller arbeid. Men de anser ikke at de har et rusproblem.

Den engelske litteraturen på området i form av artikler fra ulike khat-utredninger, gjør de samme vurderingene. Det pekes på mange problematiske sider ved bruk av khat, og det er satt i gang flere khatprosjekt i bydeler med stor andel somaliske innbyggere. Men det framholdes at enhver kampanje som setter likhetstegn mellom khat og «drug» vil bli møtt med massiv mistillit, og at en slik holdning vil underminere

mulighetene for å nå ut med det budskapet de har, alle gode intensjoner til tross. Det finnes et språklig uttrykk som fanger opp denne forskjellen. Ordet *qayile* betyr egentlig bare en som tygger eller det å tygge, men det brukes også i betydningen å tygge for mye, å opptre uansvarlig, å være altfor fiksert og opptatt av å skaffe seg khat, inn mot det å være khat-avhengig. Å få merkelappen *qayile* blir et alternativ til å bli karakterisert som «drug user» eller «drug addicted». Disse ordene dekker en langt mer alvorlig og uopprettelig tilstand. Det innebærer også større farer i forhold til helse, økonomi og sannsynlighet for å bli involvert i mer kriminelle miljøer. (Nabuzuka, Faisal, 2000)

Denne bruken av ordet *qayile* er ikke bekrefta i Oslo. Her brukes det andre uttrykk for khat og avhengighet. En oversetter det med at hjertet/hodet ikke har plass for noe annet. En annen er på tradisjonell grunn når han beskriver avhengigheten gjennom å si: «Jeg har ikke tisset på lenge.» Dette var et folkelig uttrykk for kroppens eget språk når en ikke hadde fått sin daglige mengde med khat.

Løsningsstrategier i det somaliske miljøet

Det finnes personer som legger om sitt forbruk, som endrer livsstil. Når en går inn i disse historiene, blir de private og uformelle løsningene tydelige.

- *Farsrollen.* I historien ovenfor om å leve med en storbruker av khat ble det et sterkt ønske om å være far til to barn som ga ny retning, eller enda mer presist sagt: det var barna som gjerne ville ha ny kontakt med far.
- *Religiøs tro.* Moskeen er opptatt av familien og at menn skal ta vare på sine barn. Her møtes to sterke livsområder, forholdet til egne barn og forholdet til religiøs tro.
- *Vennskap.* Andre har sagt at det var en venn som var villig til å peke på et voksende khat-problem.
- *Arbeid* nevnes av svært mange, både kvinner og menn, som den viktigste forutsetning for å redusere eller kutte ut khat-tygging.
- *Kompromisser.* Løsninger handler ikke alltid om omvendelser og brå brudd, men også om kompromisser, om framforhandling av bedre vilkår for de verdiene som trues gjennom omfattende bruk av khat. En somalier har gått ut og inn av kafeen på Grønland i samme grad som han har gått ut og inn av arbeidsmarkedet.

En informant var i khat-miljøet i åtte år. Sitt eget forbruk finansierte han ved salg av khat. Nå har han brutt med miljøet. Hans ord for det som kunne gjøre et slikt brudd mulig, og hans råd til dem som vil ut av khat-avhengighet var:

- skifte SIM-kort,
- skifte gate eller miljø
- få deg nye interesser, enten de er knytta til fritid, arbeid eller utdanning.

Det offentlige har krav på seg om å få til endringer i et slikt problemområde. Det må finnes andre løsninger enn private, eller vi må se på hvordan de uformelle og formelle systemene kan koples sammen på en god måte, slik at frivillighet og profesjonalitet møtes.

Hvilke mulige veier finnes?

Tiltak

Denne rapporten har ingen intensjon om å presentere en tiltakspakke for å komme et voksende khat-problem til livs. Det handler mer om å peke på områder som er viktige, og komme med antydninger om noen veier det er mulig å gå.

De mange samtalene har utkrystallisert noen bærende elementer. Det *sammensatte* synet på hva khat er, hvordan khat brukes, og hvilke skadevirkninger som bruken kan føre med seg, bør reflekteres i en sammensatt tenkning om hvilke tiltak som er viktige.

Engelske khat-prosjekter og kampanjer, og de anbefalinger som ble gitt fra det utvalget som skulle vurdere eventuelt lovforbud, er ganske samstemte slik det kommer til uttrykk i diverse artikler.

Målsettingene kan sammenfattes til å dreie seg om følgende:

- Redusere skadevirkningene ved khat-bruk
- Gi tilbud om behandling
- Skape alternativer til et liv der khat dominerer.

Metodene handler om:

- Utdanning/opplæring
- Informasjon
- Utarbeiding av konstruktive rehabiliteringsopplegg med fokus på helse, utdanning, arbeid og fritid

De samme faktorene er sentrale om vi vender oss mot det norske miljøet. Den store systemforskjellen ligger i lovforbudet som gjør at politi og påtalemyndigheter får en sentral rolle.

En viktig og nødvendig forutsetning for å lykkes er *tillit*, og den er avhengig av kulturell sensitivitet og kompetanse i de samarbeidskjeder en bygger opp mellom det somaliske og det norske miljøet.

Behandling for den mest utsatte gruppa

Jeg har tidligere løfta fram den forholdsvis lille gruppa med et sammensatt og omfattende hjelpebehov, og der khat inngår som ett av problemområdene. I et eget prosjekt, under ROP (rus og psykisk helse) på Tøyen DPS, er det engasjert to personer for å nå fram til traumatiserte menn. De har etablert kontakt med ca. 20 personer, nesten bare somaliere, og for noen av dem er khat et stort tilleggsproblem. De to beskriver behandlingen som oppsøkende, og mye av tida går med til å etablere kontakt med hjelpeapparatet, bidra til at avtaler kan holdes, sørge for nye sjanser, få til samarbeid med fastlege, sykehus og boligkontor. At disse personene får hjelp er mest viktig for dem det gjelder, men det gir vesentlige signaler inn mot ei større gruppe som er i ferd meg å pådra seg omfattende helseplager om bruken av khat fortsetter i samme omfang. Det å søke hjelp, særlig for psykiske lidelser, hindres av ulike kulturelle barrierer. Et hjelpeapparat som gjør seg tilgjengelig, som tar ny informasjon på alvor, som er utholdende, kan gi økt tillit som resultat. Det blir lagt merke til når slike krevende og vanskelige oppgaver faktisk blir løst. Kanskje er dette noe av det viktigste for å overkomme de kulturelle barrierer som finnes.

Arbeidet for å skape et mer tillitsfullt forhold mellom apparatet og de som trenger faglig hjelp, understrekes også sterkt av psykiater Sverre Varvin som har arbeidet med traumatiserte flyktninger i lengre tid, først gjennom Psykososialt Senter, da det eksisterte, og nå på NKVTS,

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Han advarer sterkt mot khat brukt som selvmedisinering mot de negative livserfaringene mange har, og mener at om ikke politiet og andre øker innsatsen mot khat-miljøet, så vil skadevirkningene øke dramatisk.

Begge disse instansene legger vekt på at somaliere bør bli mer synlige i behandlingsapparatet, ikke minst på grunn av språkproblemer med å formidle det som er vanskelig, og for å skape trygghet og tillit og kunne formidle innholdet i en eventuell behandling på en god måte.

Varvin hevder at det ikke er selve stoffavhengigheten som er problemet, og at rehabilitering handler om vanlige sosiale behov som fellesskap, arbeid, helse og mulighet for å leve et meningsfylt liv. Han henviser til en modell for rehabilitering som er utvikla og i bruk ved Sagene sosialkontor, der de prøver å få folk på beina gjennom en helhetlig satsing (mer om dette seinere).

Kirkens Bymisjon er i ferd med å lansere et prosjekt som retter seg mot noen i samme målgruppe. Det handler om å utvikle et sammensatt boligtilbud, der det legges vesentlig vekt på å tilfredsstille de grunnleggende omsorgsbehov som ernæring, søvn, helse og trygghet hos dem som så langt er falt mellom ulike stoler.

Tiltak med fokus på arbeid og utdanning

Arbeid

Fra arbeidsstatistikken vet en at somaliere er den innvandrerguppen som har lavest sysselsettingsandel. Alle konstruktive prosjekter og bidrag til å endre en slik beskrivelse er viktige. Dette er en enorm utfordring til norske kontorer, til norsk offentlighet.

Noen har fortalt at de har gått ut og inn av khat-miljøet alt ettersom de greier å være i arbeid. For andre er arbeid noe som gir mulighet for en kontrollert bruk av khat. De aller fleste jeg har møtt i denne perioden, enten som enkeltpersoner eller som representanter for miljøer og organisasjoner, refererer til arbeid som den viktigste faktor for å endre en situasjon der khat-bruken er blitt et problem.

A-etat

A-etat blir en helt naturlig instans dersom ønsket om arbeid skal realiseres som et alternativ til khat-miljøet. Det er svært viktig at A-etat gjør en god jobb, at de utvikler tilbudet sitt og sin evne til å markedsføre de muligheter som de forvalter, i form av arbeid og i form av adekvate kvalifiserings -og opplæringstiltak.

MIA og somalisk gründertradisjon

Det finnes også somaliske tradisjoner for forretnings- og gründervirksomhet som ikke er særlig synlig i det norske samfunnet. En gruppe somaliske forretningsfolk i Oslo prøvde å organisere seg med tanke på å utvikle sin egen kompetanse og finne veier mellom denne gründertradisjonen og det norske gjennomregulerte samfunnet.

MIA, Mangfold I Arbeidslivet, har arbeidet som en sjølstendig organisasjon i møtet mellom innvandremiljøer og arbeidslivet. De har blant annet leda et prosjekt med tanke på å utvikle kompetanse i somaliske ungdomsorganisasjoner. De har også søkt om midler til å utfordre denne somaliske entreprenørholdningen for å få folk inn i arbeid, og inn på arbeidsområder som har en viss status, og der somaliere tradisjonelt har erfaring. Her dreidde det seg om et tiltak for å få flere til å ta utvida førerkort, slik at de kunne etablere seg i flere deler av transportbransjen, ikke bare i drosjenæringa. De fikk imidlertid ikke midler til dette prosjektet. I sitt arbeid for å mobilisere arbeidstakere fra ulike minoritetsgrupper er det MIAs erfaring at det bør arbeides mye mer spesifikt med de psykiske barrierer som gjør det vanskelig for folk å få arbeid, eller å tro på at de kan få arbeid. Det er også liten tro på at utdanning nytter i store deler av miljøet. Mange kan henvisse til egne eller andres negative erfaringer, og det er lett å undervurdere den kollektive pessimismen som slike erfaringer skaper. MIA ser for seg programmer/prosjekter der det blir trukket inn faglig ekspertise for å fokusere på denne dimensjonen.

Mange har behov for en oppfølging som er tettere enn det ordinære arbeidslivet kan by på. Gjennom «*Ny sjanse*» har Sosialkontorene i de ulike bydelene forsøkt å nå fram til denne gruppa. Det har resultert i prosjekter med ulik profil for å fange opp dem som ikke lykkes gjennom ordinære veier.

Modell for rehabilitering

I Sagene bydel har en utviklet en helhetlig modell for rehabilitering som virker spennende, og deres arbeid og erfaring danner grunnlaget for at denne modellen blir gjort gjeldende for alle bydelene i Oslo. Gjennom «Utviklingscenter for arbeid og kvalifisering» forsøker en å lage individuelt tilpassa programmer for alle som blir henvist dit av sosialkontoret i bydelen. Den somaliske gruppa i programmet er ganske stor, med stort innslag av ganske unge arbeidstakere, og de har faktisk også organisert seg med egen tillitsvalgt. Modellen har tre ulike grunnopplegg:

- De som har tilstrekkelige norskkunnskaper og er klare for arbeidserfaring, går gjennom et jobbsøkerprogram og får praksisplass med oppfølging til de har et permanent arbeidsforhold.
- De som har dårlig språkgrunnlag, kombinerer norskopplæring og praksisplass
- De som har et helse- og/eller rusproblem, får en tilrettelagt timeplan ut fra det de makter. Den kombinerer det helserehabiliterende med arbeidsrelatert rehabilitering.

Modellen vektlegger presis informasjon og rådgiving, og begge deler presenteres både individuelt og i gruppe. Erfaringen strekker seg nesten over 10 år. De fleste er inne i systemet i ca. et halvt år, men det finnes en som har vært der i over åtte år. Utholdenhet og insistering på omsorg for den enkelte er en forutsetning for den tillit som er nødvendig for å lykkes med opplegget.

Utdanning og kvalifisering

Synet på utdanning som viktig er avhengig av en positiv erfaring med utdanning og arbeid.

Jeg har møtt en ung somalier med flere frustrerende avslag på forespørsel om lære-plass og en energisk alenemor som snart er sykepleier, med sikker utsikt til fast arbeid. De utgjør svært ulike modeller, og de vil gi helt ulike signaler til andre i utdanningssituasjon. Utfordringen til utdanningssystemet er tydelig. Behovet for somaliere med god utdanning er innlysende i alle prosjekter og instanser som er nevnt i denne rapporten, og ikke minst i et eventuelt khat-prosjekt der kulturell

kompetanse blir en viktig forutsetning for å nå ut med kvalifisert informasjon.

Flere henviser også til Introduksjonsprogrammet for flyktninger som en viktig arena, der khat kunne være ett av temaene som blir tatt opp.

Informasjon

Å få til god informasjonsflyt kan innebære å ha et fokus på forebyggende innsats, på nettverkbygging mellom norske og somaliske miljøer, slik at diskusjonen om khat holdes oppe i et konstruktivt samspill mellom de instanser som er sentrale. Det kan gi grunnlag for utvikling av gode og nødvendige tiltak, og det tar opp i seg nødvendig produksjon av ny kunnskap gjennom videre forskning.

I det *forebyggende arbeidet* vil det være av vesentlig betydning å få tak i den dynamikken som det somaliske miljøet innehar og bruke den i et konstruktivt samarbeid med norske institusjoner. Slikt samarbeid eksisterer allerede, og det burde være en viktig målsetting å styrke det og videreutvikle det.

Norsk–somalisk samarbeid

Våren 2006 var en representant for Enhet for mangfold og integrering i Oslo kommune på studietur til Somaliland sammen med en representant for en somalisk organisasjon for å få et inntrykk av khat-handel, khat-bruk og de skadevirkningene dette fører med seg. Erfaringene er ment å danne grunnlag for en seminarrekke inn mot det somaliske miljøet og mot relevante norske kontorer og institusjoner. En anerkjent somalisk psykolog/psykiater som arbeider i Somaliland skal inviteres som faglig tyngdepunkt.

Dette framstår som et prosjekt som samler opp i seg mange vesentlige elementer. Det handler om et samarbeid mellom en viktig offentlig aktør og en somalisk organisasjon, det har en sterk somalisk forankring som kan skape et nødvendig tillitsforhold inn i de miljøene som informasjonen er ment for, og presentasjonsramma vil kunne unngå den stigmatisering som ofte blir resultatet når khat blir tatt opp i norske medier.

Prosjektet kan se ut til å ha en modellkarakter med overføringskraft til andre sektorer.

Kompetanseheving i somaliske organisasjoner

Flere organisasjoner er allerede nevnt som viktige aktører og informasjonskanaler i forhold til khat-forebygging. Fra ulike kilder blir det pekt på at de trenger mer organisatorisk kompetanse innenfor ledelse, forvaltning, og i evne til å presentere seg sjøl for å kunne gjøre en enda bedre jobb. Når khat-kafeen er stengt, er Velferdsforeninga overfylt. Om den virkelig skulle ta opp konkurransen og representere et alternativ til dette miljøet, forutsetter det en slik kompetanseheving, gjerne kombinert med forbedring av de fysiske lokalitetene.

Moskeen har allmenn tillit og står for mye av den rehabilitering som faktisk skjer i forhold til khat-misbruk. Flere nevner at det behov for systematisering og utvikling av organisasjonen for enda bedre å kunne hjelpe personer og familier i krise.

Idé om informasjonskontor/kommunikasjonsarena

Det somaliske miljøet er ikke enhetlig. Det framstår som oppdelt i kjønn og tildels i geografisk tilhørighet/klan. Begge disse momentene er en utfordring når en vil ut med allmenn informasjon. Også her er det et initiativ på gang der somaliske ressurspersoner og norske institusjoner er i samtaler. Intensjonen er å lage et informasjonskontor/senter, eller like gjerne en kommunikasjonsarena, som kan være samlende og forholde seg til både kvinner og menn. Et slikt sted trenger heller ikke å være begrenset til somaliere som gruppe. En har sett for seg en rekke temaer som kunne tas opp, som for eksempel ulike helsespørsmål, utdanning, kjønnsroller, familieproblematikk, politisk deltakelse, politiets rolle m.m. I en slik sammenheng kunne en også tatt opp khat, laget seminar om khat, og kanskje gjort undersøkelser ved sider av khat-bruken. Stedet kunne fungert mobiliserende og også ha en utadvendt og oppsøkende rolle. Kanskje kunne det utvikles «ambulerende team» som kunne bidra med kulturell kompetanse inn mot offentlige kontorer. En tenker seg informasjon mer som dialog og samtale enn som enveis formidling av et gitt budskap.

Forskning – mer innhenting av data

Det er sparsomt med norske data omkring khat og eventuelle skadevirkninger ved bruk av khat. Utfordringene til videre innsats er mange. Her er noen momenter som er kommet fram:

- en mer omfattende kartlegging av misbruksmønstre
- mer systematisk registrering av skilsmisser/familiekonsekvenser
- registrering av khat-relatert problematikk fra de ulike DPS'er og poliklinikker
- oppbygging av en database over litteratur og forskningsresultater
- systematisk registrering og analyse av modeller for rehabilitering
- evaluering av prosjekter som er ment å forebygge khat-bruk

Fritid

Under ungdomsdelen blei det referert til somaliske organisasjoner som søker om og har fått midler til khat-forebygging. Ett av hovedpoengene kan gjerne gjentas her: Å skape gode ungdomsmiljøer der somalisk ungdom trives, og der de kan ta fram mange sider ved å være ung og være somalier i Norge er svært viktig. Det burde være viktig å gi slike miljøer støtte uten at de ble avkrevd å bekjempe et spesifikt problemområde.

Fritidsengasjement som meningsfullt alternativ er ikke et område som kan reduseres til et ungdomstiltak. I en tilværelse der etablering i nytt land fører til omfattende krav om omstillinger, vil gode fritidsmiljøer være av vesentlig betydning også for voksne menn og kvinner. Organisasjonene som er nevnt tidligere kan spille en viktig rolle i en videre utvikling av slike tiltak.

Politiet

Det er ulike meninger om politiets rolle i forhold til khat. De har fått kritikk for å gjøre for lite og for å gjøre for mye. Mange somaliere er imidlertid glad for at Norge har en restriktiv lovgiving i forhold til khat. Det er gitt eksempler på at dette holder folk unna khat, og flere tror at en mer aktiv innsats fra politiet vil kunne hindre enda flere i å bruke khat. At miljøet blir forstyrret gjennom enda hyppigere kontroller fra politi og tollvesen vil gjøre folk forsiktigere. Det vil i sin tur være med å redusere mengden khat som brukes, noe som også reduserer

skadevirkningene. Statistikk over khat-beslag viser en nedgang de siste par årene.

Politiet sjøl legger vekt på andre sider enn beslag og forstyrrelser. De prøver å ha en åpen kommunikasjon inn i khat-miljøet, og er med i samtaler og fora der det diskuteres og gjennomføres tiltak med tanke på å redusere bruken av khat, samt å gi alternativer til en slik praksis. Denne rollen oppleves som mest meningsfull.

Avsluttende kommentar

Innenfor ei ramme på tre måneder er det gjort et forsøk på å gi en beskrivelse av sider ved bruken av khat i Norge. På bakgrunn av den informasjon som er innhenta, er det grunn til å hevde at et vesentlig antall voksne somaliske menn i Norge har brukt khat i løpet av et år. Det må imidlertid understrekes at for de fleste handler det om bruk, mens misbruk som fører til omfattende sosiale og psykiske problemer er mye mindre i omfang. For kvinner og ungdom ser khat-bruken ut til å være marginal.

Synet på bruk av khat og på den lovgiving som forbyr det, er ulik både i det somaliske og norske miljøet. De fleste tenker likevel at det er nødvendig å arbeide for en reduksjon av khat-bruken i Norge, og at en dermed reduserer misbruket og mulige skadevirkninger av khat. Et slikt arbeidet må ha både et individuelt og et kollektivt perspektiv, i forhold til behandling, rehabilitering og forebyggende arbeid.

En informant uttrykte det slik: «Rehabilitering er å sette opp klare alternativer til det å tygge khat». For henne dekket det et bredt spekter av nivåer og aktiviteter. Mange av de tiltakene som er nevnt ovenfor definerer seg ikke som spesifikke khat-tiltak. Når tiltakene likevel er trukket inn i ei slik ramme, så har det med det potensial som ligger i dem i forhold til å fungere også med henblikk på khat og khat-brukere.

Bruk og misbruk av khat er et sammensatt område. En informant uttrykte det slik: «Har du et khat-problem, så er det et signal om at det er et annet problem som må løses». Forstått på denne måten så blir det vesentlig at relevante kontorer og instanser tar inn khat-perspektivet i sitt arbeid, og at de vurderer sin egen innsats, sine prosjekter, sine tiltak også med tanke på khat og eventuelle khat-brukere. Kanskje er et

vellykka arbeid i forhold på dette området nettopp avhengig av en slik holdning.

Med en slik virkelighetsforståelse er det liten grunn til å anbefale en særomsorg for khat og khat-brukere. Resultatet vil kunne bli ytterligere marginalisering og stigmatisering. Det handler mer om å bidra til å skape forutsetninger for gode sosiale felleskap, for meningsfylte sammenhenger og for god integrering. For å få til det er det viktig at de relevante kontorer og instanser som arbeider i dette feltet åpner seg for kunnskap om området, slik at de kan tenke nye tanker om hvem innsatsen deres kan rettes mot, og hvem de kan samarbeide med for at nye tanker kan tenkes og ny praksis kan etableres.

Summary

This report on the extent and problems connected to use and abuse of khat in Norway was called for by The Directorate for Health and Social Affairs in spring 2006 and was taken on by Nova. Cand.polit. Tore Gundersen has carried out the research and written the report with Ada Engebriksen NOVA supervisor and project leader. The background for this call was a series of rather scandalous media coverages about khat abuse and the authorities' alleged weakness in dealing with this problem, and several requests and applications for financial support from persons and institutions that wanted to engage in this problem.

The project was scheduled for three months and most of the data were collected during spring 2006 among Somalis and Norwegians working as civil servants, employed in private organisation, as volunteers and among Somalis interested in the subject.

Khat (*catha edulis*) is a plant that varies in size from a bush to a tree. By chewing the fresh green leaves small substances of kaotin and katin are released and give a mild amphetamine like intoxication. Khat is also categorized with ephedrine and caffeine. One bundle of khat costs 200 N.Kr. (about 20£) and 1 to 3,4 bundles is a usual amount pr. person for a khat session. Khat use is prohibited by law in Norway.

In Norway khat is almost exclusively used by people with Somali backgrounds. Khat is chewed in social gatherings, mostly by adult men. Few women and a small number of young boys report chewing khat. In Oslo khat is mainly traded from a café/club in an apartment house in Grønland, in the centre of Oslo. This research seems to indicate that around 250 persons connected to this café, 500 persons from Oslo in general and about 1400 persons in Oslo and from towns around Oslo, buy khat here on a daily basis. In other parts of Norway deliverances are quite uncertain and it is thus difficult to assess the number of users. There seems to be two active khat milieus in Norway outside Oslo; in Bergen and Skien.

The harm inflicted by chewing khat is related to the amount that is used and to each users/abusers personal story. The informants for this

report highlighted the harm inflicted to ones health, to ones economy and to ones social life. This is confirmed by research from England and the US. There is a general consensus among researchers that khat users can develop addiction.

Ideas and views of khat are strongly polarized among Somalis in Norway. Here one can find the most determined antagonists, but also the people that view khat as part of “the good life”, a natural way of confirming cultural fellowship and identity. Many these would like the ban to be lifted.

None of the established institutions that deal with alcohol- and drug-abuse have established any rehabilitation plans or projects for khat abusers. The Somali community advices against understanding khat in connection with drug abuse. In stead most informants emphasize that strengthening family relations, religious learning and finding employment would be the most important measures, in connection with a strictly observed prohibition. To establish sound alternatives to the “khat-milieu” such as offers for education, employment and leisure activities is probably the best way of reducing the harm inflicted by khat on the Somali community. This view is confirmed by several Norwegian individuals and institutions that are active in this field. Several organisations and institutions that have projects and initiatives aimed at Somalis in general, also have khat users and abusers among their clientele. It would be important to develop and exchange information and treatment that is sensitive to cultural aspects of khat use and the situation of Somalis in Norway.

The report concludes that it would be inappropriate to develop a special “care” for khat users/abusers. It would, however, be appropriate that relevant institutions, organisations and so forth include considerations about the problem of khat abuse in their work, which is; to regard khat, khat users and the khat-milieu as aspects of their task.

Litteraturliste

Bourdieu, Pierre, 1977: *Outline of a Theory and Practice*, overs. Richard Nice. Cambridge. Cambridge University Press

Elmi, Abdullahi S. 1983: «The chewing of khat in Somaliland». *Journal of Ethnopharmacology*, volume 8, nr 2 1983, Elsevier Scientific Publishers Ireland Ltd.

Cohen, Stanley, 1980: *Folk devils and moral panics: the creation of the Mods and Rockers*. New York : St. Martin's Press, 1980

Engebrigtsen, Ada I., 2006: Norbert Elias, Makt, skam og sivilisering. Somaliere i eksil og det norske samfunnet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Vol 47, Nr. 1. Universitetsforlaget, Oslo

Fangen, Katrine, 2006: Assimilert, hybrid eller inkorporert i det etniske? Tilpasning og identifikasjon blant somaliere i Norge. *Sosiologisk tidsskrift*: 14, 4-33 Universitetsforlaget

Fangen, Katrine, 2006: Humiliation Experienced by Somali Refugees in Norway. *Journal of Refugee Studies*, Vol. 19, No 1. Published by Oxford University Press

Havell, Cathy, Turning point, report, 2004: *Khat use in Somali, Ethiopian and Yemeni communities in England: issues and solutions*. Home office

Klein, Axel, 2004: *Khat in Streatham: Formulating a Community Response*. A DrugScope Report for the Streatham Town Centre Office and the Lambeth Drugs and Alcohol Action Team DrugScope London 2004

Nabozuka Dabie and Faisal, Abdi Badhadhe, 2000: *Use and perception Perceptions of Khat among Young Somalis in a UK City*. *Addiction research* 2000, Vol 8 No 1, pp 5–26

Nencini, Paolo et al, 1989: Khat chewing spread to the Somali community in Rome. *Drug and alcohol dependence*, Vol. 23, nr. 3. Elsevier Scientific Publishers Ireland Ltd.

Odenwald and others, 2005: *War-trauma Khat abuse and Psychoses: Mental Health in the Demobilization and Reintegration Program of Somaliland*. Final Report of the vivo mission 2 I: BioMed Central Ltd, London

Pantelis, Christos, Charles G. Hindler and John CTaylor, 2006: *Use and abuse of Khat: a review of the distribution, pharmacology, side effects and a description of psychosis attributed to khat chewing-* internett artikkel, 06.01.2006. Fra Psychological Medicine, v 19: 657-668.

Rawlins, Michael, Tim M. Williams og David J. Nutt, 2005: *Khat: Aassessment of Risk to the Individual and Communities in the UK* . Advisory Council on the Misuse of Drugs (ACMD) Home Office. London

Sucaad Ibrahim Cabdi, and working group, *The Impact of the War on the Family* Academy for Peace and Development, Hargeysa (2002) (draft)